Kuidas ära hoida „nõukogudevastaste elementide karistamatu lahkumine" ENSV territooriumilt?

Piirirežiimi regulatsioon ja kontroll Eesti NSV-s

Indrek Paavle

Kommunistlike režiimide üks peamisi ühisjooni oli riigipiiride sulgemine. See ei tähendanud üksnes sissesõidu, vaid rohkemgi veel väljasõidu piiramist. Valitsused sulgesid oma kodanikud karantiini, püüdsid nad isoleerida võõrastest mõjudest, uskudes, et selleta on raske kindlustada ja säilitada oma võimupositsioone.[1] Kui teistes riikides vajasid kodanikud passi välisriiki reisimiseks, siis NSV Liidus sai sellest üldkohustuslik dokument, mis oli vajalik ka riigisiseseks liikumiseks. Kui mujal anti viisasid riiki külastavatele välismaalastele, siis NSV Liidus oli viisat tarvis ka riigist välja sõitmiseks. Eriti paranoiliselt suhtus režiim võõrastesse mõjudesse Stalini valitsuse ajal, mil Nõukogude kodanike piiri taha pääsemise võimalused muudeti nullilähedaseks ja soov minimeerida kontrollimatuid välismaakontakte päädis 1948. a. seadusega, mis keelas välisriigi kodanikega abiellumise. Keeld tühistati pärast Stalini surma, aga teised stalinismi ajal välja mõeldud ja käiku lastud kontrollivahendid, võib-olla ajuti või detailides mõnevõrra leevenedes, püsisid sovetiaja lõpuni. Piiride sulgemise meetodid polnud siin erandiks.

Keeldude müriaadile, süstemaatilisele kontrollile ja karistustele vaatamata leidus ikka ja jälle julgeid või meeleheitele viidud inimesi, kes üritasid sotsialistlikust paradiisist põgeneda. Aastatest 1947–1989 on teada vähemalt 15 edukat Eestist Läände põgenemise juhtu, milles osales vähemalt 45 inimest.[2] See arv pole kindlasti lõplik ning nii põgenemiste kui ka põgenemiskatselt tabatute hulk ootab veel selgitamist.[3] Et enamikku seni teadaolevatest põgenemistest on kirjanduses käsitletud, siis selles artiklis neil põhjalikumalt ei peatuta.[4]

Peaaegu üldse pole aga käsitletud selle valdkonna riiklikku reguleerimist. Käesoleva artikli eesmärk on selgitada Eesti NSV näitel NSV Liidus kehtinud piirirežiimi korraldust. Selle aluseks oli mitu üleliidulist ja kümmekond liiduvabariiklikku alusdokumenti, mida pidevalt täiendati ning rakendati suure hulga salajaste või ametkondlike käskkirjade ja instruktsioonidega. Eesmärgiks on valdkonda reguleerinud õigusaktide kronoloogia abil analüüsida süsteemis toimunud muudatusi, nende põhjusi ja mõju elanikkonnale. Allikate pakutavate võimaluste piires käsitlen ka normatii-

[1] R. Service. Seltsimehed. Maailma kommunismi ajalugu. Varrak, Tallinn, 2010, lk. 422–436.

[2] J. Pihlau. Eestlaste põgenemised Läände: kaks laevahõivamisjuhtumit. – Tuna 2002, nr. 4, lk. 74. Umbes pooled põgenemistest toimusid meritsi ning pooled maitsi üle NSV Liidu–Soome piiri.

[3] Põgenemisi püüti enamasti avalikkuse eest varjata ja neid menetles partei kõige kõrgem ladvik ning kitsas ring julgeoleku- ja piirivalveohvitsere. Ka paljud põgenikud ise hoidsid välismaal aastakümneid madalat profiili, kartes põhjustada kannatusi Eestisse jäänud lähedastele.

[4] J. Pihlau. Lehekülgi Eesti lähiajaloost. Maapõgenemised okupeeritud Eestist. – Tuna 2001, nr. 3, lk. 57–71; J. Pihlau. Lehekülgi Eesti lähiajaloost. Merepõgenemised okupeeritud Eestist. – Tuna 2001, nr. 2, lk. 68–81.

vide rakendamist ehk piirirežiimi loapoliitikat, kontrollimeetodeid ja karistuspraktikat.

Uurimuse allikalise baasi moodustavad õigusaktid ja ametkondlikud instruktsioonid ning ENSV partei ja riigiasutuste kirjavahetus piirirežiimi küsimuses. Kasutatud on ka MVD, KGB ja miilitsavalitsuse statistikat ja aruandlust. Kõige suuremaks takistuseks teema põhjalikul käsitlemisel on KGB ja piirivalvevägede dokumentide vähesus Eesti arhiivides. Aastatest 1954–1958 on säilinud ENSV KGB 2. osakonna aruanded, mis vastuluureosakonnana tegutses aktiivselt ka piiritsoonis, eesmärgiga ära hoida „nõukogudevastaste elementide karistamatu lahkumine ENSV territooriumilt".[5] Hilisematest aastatest on arhiivis üksikuid KGB juhiseid ja kirjavahetust, piirivalvevägede tegevuse tagajärjel tekkinud dokumente aga Eesti arhiivides peaaegu pole. Lünki on püütud täita mälestuste abil. Piiritsooni teemal on seni avaldatud üks mälestustekogumik, üks publitsistlik ülevaade ning üks piiritsooni tutvustav lühikäsitlus.[6]

Piirirežiim NSV Liidus 1920.–1930. aastatel

Bolševike võimu esimestel aastatel kodanikele üldkehtivaid liikumispiiranguid ei seatud. Seda kuulutati ka spetsiaalse 24. jaanuari 1922. a. dekreediga, mis andis kõigile Vene NFSV kodanikele õiguse vabalt liikuda kogu riigi territooriumil. Esimesed piirangud tulid siiski juba järgmisel aastal, kui sätestati, et piiripunktidesse sõit on lubatud ainult ametialase komandeeringu korral kubermangu täitevkomitee loal.[7] 1927. a. kehtestatud riigipiiri kaitse määrustikuga hakati piiri läheduses elamist ja liikumist juba tõsisemalt kitsendama ning „riigipiiri kaitse eesmärgil" võeti kasutusele mõiste *piirivöönd* (*пограничная полоса*). Maismaapiiril oli neli vööndit, vastavalt laiusega 4 m, 500 m, 7,5 km ja 22 km, ning merepiiril kaks – vastavalt 7,5 ja 22 km maksimaalsest tõusujoonest maismaa poole ja maksimaalsest mõõnajoonest avamere poole. Eriti range kontrolli alla võeti maismaapiiri kaks esimest vööndit. 7,5 km vööndisse sisenemiseks vajasid inimesed, kes seal ei elanud, nüüdsest OGPU või liiduvabariigi NKVD eriluba. Samad organid võisid piirata ka sisenemist 22-km vööndisse. Erandi moodustasid mereäärsed linnad, suvila- ja kuurortrajoonid.[8]

Kui 1933. a. hakati NSV Liidus kehtestama ühtset passisüsteemi, otsustati, et 100 km laiune vöönd piki NSV Liidu läänepiiri kuulub täielikule pasporteerimisele.[9] See tähendas, et passita seal elada või sinna sõita ei tohtinud. 1940. a. passimäärustik laiendas sellise korra kogu riigipiirile. Kuna passe polnud esialgu enamikul kodanikest – nende väljastamist alustati suurlinnadest ja üldine pasporteerimine viidi läbi alles 1980. aastate alguseks –, siis oligi piirivööndisse sisenemine automaatselt muutunud väheste privileegiks. 1935. a. määrus „Piirivööndisse sõitmise ja seal elamise kohta" tühistas 1927. a. määrustiku vastava punkti, sõnastas piirangud ümber eesmärgiga sisse seada „karmim kontroll" ning režiimi rikkumine kriminaliseeriti.[10]

[5] Aruanne ENSV MN j. a. Riikliku Julgeoleku Komitee 2. vastuluureosakonna tööst ajavahemikul 1. IV 1954 – 1. IV 1955. Rahvusarhiiv, Tallinn, 1997, lk. 99.

[6] Nõukogude piir ja lukus elu. Meie mälestused. Koostanud E. Tammer. Tammerraamat, Tallinn, 2008; V. Lepassalu. Riigipiir. Pegasus, Tallinn, 2010; Restricted access border zones of the Estonian Soviet Socialist Republic. – Kalev Sepp (ed.). The Estonian Green Belt. The Estonian University of Life Sciences, Tallinn, 2011, lk. 12–16.

[7] Ob izmenenii st. 2 dekreta o predostavlenii vsem graždanam prava peredviženija po vsej territorii R.S.F.S.R. Dekret VCIK ot 28 marta 1923 goda. – http://www.dekrets.ru/doc.php?docid=03733 [vaadatud 23.02.2012].

[8] NSVL RKN ja KTK määrus „Položenija ob oxrane gosudarstvennyx granic Sojuza SSR", 15.06.1927. – Spravočnik po zakonodatel'stvu dlja sudebno-prokurorskix rabotnikov. Tom 1. Moskva, 1949, lk. 278–282.

[9] Vt. selle kohta: I. Paavle. Ebaühtlane ühtne süsteem. Sovetliku passisüsteemi kujunemine, regulatsioon ja rakendamine Eesti NSV-s. – Tuna 2010, nr. 4, lk. 37–53.

[10] NSVL piiriäärsetesse maaladesse ja keelatud piirkondadesse sõitmise ja ajutise peatumise määrused, ERA, f. R-34, n. 1, s. 9b, pagineerimata.

1927. ja 1935. a. aktid jäid piirirežiimi alusdokumendiks 1960. aastani ning nende alusel toimus piirirežiimi kehtestamine ka annekteeritud Baltikumis.

Piiritsooni kehtestamine Eesti NSV-s

Välismaale lahkumist hakati takistama kohe pärast Eesti okupeerimist 1940. a. suvel. 21. ja 29. juulil kuulutas siseminister Maksim Unt kehtetuks kõik välispassid ning kohe seejärel ka diplomaatilised passid.[11] Samal ajal, juuli viimasel dekaadil, võtsid Eesti piiri oma kontrolli alla NKVD piirivalveväed ning algas Eesti piirivalve likvideerimine.[12] Juba augustis püüdis Nõukogude piirivalve Eestist paadiga põgenevaid inimesi ja hiljemalt oktoobris hakkas takistama rannakalurite merelepääsu. Sellest puhkes segadus ja võimudele langes kaela rannarahva kirjade laviin. Kaevati piirivalve peale, kes oli keelanud suurema osa randumiskohtade kasutamise. Eriti keeruliseks kujunes olukord Kolga rannas, mis Balti ringkonna piirivalvevägede ülema kindralmajor Konstantin Rakutini sõnul oli piiri valvamise seisukohalt üks keerulisemaid kohti ja kust oli juba ette võetud mitmeid põgenemisi.[13]

Septembris algas piiritsooni kehtestamine 1935. a. üleliidulise määruse alusel. Esimene kohalik õigusakt, mis seda viitas, oli 26. septembri 1940. a. ENSV NKVD miilitsavalitsuse määrus, millega keelati „piiriäärsetesse ja keelatud maaaladesse" ilma miilitsa loata sisenemine ning kästi piirkonna alaliste elanike isikutunnistustesse lüüa sissesõiduloana toimiv tempel.[14] Kuna miilitsavalitsusel puudus õigus kehtestada üldkehtivaid normatiive ning nimetatud määruse koostamise asjaolud ja tagajärjed pole selged, on õigem piiritsooni ametlikuks sünnipäevaks lugeda 29. novembril vormistatud ja 12. detsembrist jõustunud ENSV Rahvakomissaride Nõukogu (RKN) otsust.[15] See dokument sündis piirivalvevägede staabis, kooskõlastati Balti laevastikuga ja saadeti ENSV RKN esimehele Johannes Lauristinile rahvakomissaride nõukogus vastuvõtmiseks ning parteijuht Karl Särele ja siseasjade rahvakomissarile Boriss Kummile tutvumiseks.

Pärast määruse vastuvõtmist tekkis diskussioon määruse „täiesti salajase" staatuse üle. Nimelt tegi Rakutin ettepaneku dokument lahti salastada ja kohalikes lehtedes avaldada ning kohustada kohalikke võime rahvast teavitama ja miilitsavalitsust loaplanke koostama ning eeskirjade rikkumisi menetlema. Lauristin ei pidanud määruse tervikuna avaldamist võimalikuks, sest see sisaldas punkte, kus olid kirjeldatud kõik ENSV salajaste objektide asukohad.[16] Kokkuvõttes muudeti enamik dokumendist avalikuks (salajaseks jäeti kaks punkti kolmeteistkümnest) ja avaldati kohalikes ajalehtedes. Kahe punkti väljajäämist varjati ülejäänute numeratsiooni muutmisega.[17]

Määrus käsitles piirivalverežiimi Soome lahe rannikul, laevasõitu ja kalapüüki ENSV

[11] Siseministri määrus, 21.07.1940. – Riigi Teataja (RT), 1940, nr. 79, art. 757; Siseministri määrus, 29.07.1940. – RT, 1940, nr. 87, art. 841; Välisministri teadaanne, 30.07.1940. – RT, 1940, nr. 87, art. 843. Esimese määruse kuupäev pole kindel, sest avaldamisel (25. juulil) oli see dateeritud 21. juuliga, muutmisel (29. juulil) aga 23. juuliga. See detail pole tähtsusetu, sest määrus jõustus allakirjutamise hetkest.

[12] O. Punga. NSVLi julgeolekuväed Eestis aastail 1940–1941. – KVÜÕA toimetised nr. 11, TÜ Kirjastus, Tartu, 2008, lk. 186.

[13] Kirjavahetus NKVD piirivalvevägede valitsuse, parteikomiteede jt. piirirežiimi ning kalapüügile ja meresõidule kehtestatud piirangute küsimuses, 1940, ERAF, f. 1, n. 1, s. 318. Kolga ranna all peeti silmas Juminda poolsaare Kolga-Aabla, Kiiu-Aabla, Leesi, Tammiste, Juminda, Tapurla ja Virve küla.

[14] ENSV T. T. Miilitsavalitsuse määrus, 26.09.1940, ERA, f. R-34, n. 1, s. 5, l. 1–3. Dokumendi sõnastus oli võetud 1935. a. määruse äärmiselt konarlikust tõlkest, mis pealekauba sisaldas nõudeid, mida Eestis polnud võimalik täita – näiteks räägiti seal külanõukogudest kui endistest vallavalitsustest (külanõukogude moodustamiseni jõuti ENSV-s 1945. a. ja valdade kaotamiseni veel viis aastat hiljem).

[15] ENSV RKN otsus nr. 34, 29.11.1940, ERA, f. R-1, n. 5, s. 10, l. 244–247.

[16] Rakutin Lauristinile, 12.11.1940 ja 03.12.1940; Säre RKN-ile, 14.11.1940; Lauristin Rakutinile, 06.12.1940, ERA, f. R-1, n. 5, s. 10, l. 252–257.

[17] Saarte Hääl, 23.12.1940.

territoriaalvetes ning loetles piirkonnad, kuhu sisenemine oli kitsendatud või suisa keelatud. „Piirivalve režiimi" loomise ettekäändel määratleti „keelatud tsoonidena" kõik Eesti meresaared, Pakri poolsaar kuni Vasalemma jõeni, Põllküla–Madise ja Laoküla–Kersalu maanteed ning Suurupi poolsaare põhjaosa koos Viti ja Muraste mõisatega.[18] Tsooni sisenemiseks oli vaja miilitsa luba ning pärast sisenemist tuli ennast 24 tunni jooksul registreerida. Selle kohustuse nägid ette ka 1941. a. alguses kehtestatud kohustusliku sissekirjutuse nõuded, millega hakati sisse viima ühtset passisüsteemi.[19] Kohalikel elanikel polnud luba vaja, aga neil pidi olema isikutunnistuses vastav tempel. Määruse salajane punkt loetles kohad, mida nimetati samuti „keelutsooniks", aga kuhu erinevalt ülejäänud keelutsoonist oli eraisikute sisenemine täielikult keelatud. Sellesse erikeelutsooni kuulusid Soome lahe suuremad saared: Osmussaar, Suur-Pakri, Naissaar, Aegna, Prangli ja Aksi. Teine salajane punkt lisas, et laevad peavad hoiduma loetletud saartest vähemalt ühe kilomeetri kaugusele ega tohi ka ületada endist NSV Liidu–Eesti riigipiiri.[20]

Piirirežiimi väljakujunemine esimestel sõjajärgsetel aastatel 1944–1947

1944. a. sügisel, jätkuva Nõukogude okupatsiooni esimestel kuudel piirati seoses sõjaseisukorraga inimeste liikumist mitmel moel. Kaks oktoobris antud määrust reguleerisid üle ENSV piiri liikumist, lubasid üle maakonnapiiri liikuda ainult miilitsa lubadega ning kehtestasid Randvere–Kohila–Velise–

СССР

ПРОПУСК

МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Разрешается гр. _____ (фамилия, имя, отчество и год рождения)

въезд и проживание в _____ (указывается точно название города, селения и в состав какой республики, края, области этот пункт входит)

(республ., кр., обл.)

Цель поездки _____

(наименование органа внутренних дел)

Вместе следуют дети, не достигшие 16 лет _____ (указывается имя и возраст каждого ребенка)

«____»_____19__г.

Действителен при предъявлении паспорта _____ (указывается серия, № паспорта, кем, когда выдан)

I-РМ № 000000

Срок действия пропуска _____

М. П.

Начальник _____

Piiritsooni loa blankett.
ERAF, f. 17SM, n. 14, s. 109

[18] Venekeelsetes dokumentides esinevate või nende vahendusel eestikeelsetesse tekstidesse tõlgitud kohanimede tuvastamine sarnaneb kohati keskaegse käsikirja dešifreerimisele. Kõnealuses määruses esinev „Türsa rannik" (venekeelses määruses *Тюрса*) on selle kohta hea näide. Olen seda ühes artiklis ekslikult seostanud Türsamäe külaga Vaivara vallas (I. Paavle. Ebaühtlane ühtne süsteem. Sovetliku passisüsteemi rakendamine Eesti NSV-s. II. – Tuna 2011, nr. 2, lk. 47). Et määruse ühes mustandis on selle asemel kohanimi *Тюресаль* ning Muraste ja Viti mainimine tähendab, et tegu oli hoopis Türisaluga ja suletuks kuulutati seega suur osa Suurupi poolsaarest.

[19] ENSV RKN määrus ENSV territooriumil TT Miilitsa organites elanike kohustusliku sisse- ja väljakirjutamise kohta nr. 47, 08.01.1941. – ENSV Teataja, 1941, nr. 5, art. 63.

[20] ENSV RKN otsus nr. 34, 29.11.1940, ERA, f. R-1, n. 5, s. 10, l. 244–247.

Pärnu joonest lääne poole jäävatel aladel (sh. Tallinna ja Pärnu linnad) erikorra, kus teise valda minemiseks oli vaja täitevkomitee esimehe luba. Määrused kehtestasid ka üleüldise komandanditunni.[21]

Piirtsooni *de facto* taastamine algas 1944. a. sügisel Punaarmee initsiatiivil, kes kaevas piki Eesti põhja- ja läänerannikut kraavid, rajas tulepesad ning tähistas kogu rannikuriba piiritsoonina. Kraavid ja ehitustööd õhutasid kuulujutte ameeriklaste ja inglaste peatsest tulekust või sakslaste naasmisest. Kavandati aga veelgi kaugemaleulatuvamaid meetmeid – novembris käivitati plaan kahekilomeetrise rannikuvööndi puhastamiseks püsielanikkonnast kogu ranniku ulatuses. Operatsioon algas armee direktiividega ja päädis ENSV RKN määrusega, mis nõudis mereäärsete maakondade võimudelt elanike ümberasustamist 1. jaanuariks 1945 (asenduspinda inimestele tavaliselt ei pakutud ja uue elukoha pidid kodudest välja aetud inimesed ise leidma). Nii kiiresti polnud seda võimalik teha, 1945. a. veebruari keskpaigaks oli mandril ümber asustatud 227 perekonda nõutud 538-st, Hiiumaal oli korraldus täidetud 30–50% ulatuses ja Saaremaal täielikult vaid Sõrve poolsaarel, mis oli niikuinii inimtühi, sest sealse elanikkonna olid evakueerinud 1944. a. lahingute ajal juba sakslased.[22] Ambitsioonikast plaanist hiljem, Euroopa sõja lõppedes, siiski loobuti.[23] Enamasti võisid minema aetud inimesed hakata koju tagasi tulema, ehkki paljudes kohtades oli mõne äraoldud kuu jooksul sõjavägi nende majad maha lõhkunud, minema vedanud või lagastanud.[24]

1946. a. sügisel jõuti piirirežiimi uute alusdokumentide koostamiseni. Varem puudus selleks vajadus, sest formaalselt kehtis 1940. a. ENSV RKN otsus ning üleliidulistesse normatiividesse polnud vahepeal muudatusi tehtud. Pealegi kehtis kuni 4. juulini 1946 Eestis sõjaseisukord, mis iseenesest liikumisvabadust piiras. Vajadus tekkis, kui sõjaseisukord kaotati ja NSVL MN andis 29. juunil 1946. a. uue piirirežiimi alusmääruse. Uue olukorra fikseerimiseks anti esmalt, 28. septembril 1946 EK(b)P KK ja ENSV MN ühismäärus passisüsteemi kehtestamisest NSVL rannapiiri keelualadel.[25] Pasporteerimine algas oktoobris ja pidi teostatama kahe kuuga, aga venis siiski 1947. a. alguskuudeni. ENSV MVD hinnangul pidi kampaania käigus passi saama 60 000 inimest, sh. 12 000 Virumaal, 8000 Harjumaal, 27 000 Saaremaal ja 13 000 Läänemaal (koos moodustamisel oleva Hiiu maakonnaga). Passide väljastamisel löödi neisse koos sissekirjutusega ka piirivööndis elamist tõendav nõutav tempel. Ühtlasi tuli aktsiooni käigus välja selgitada ja piirivööndist välja saata isikud, kellel oli vastavalt passimäärustikule piiritsoonis elamine keelatud. Selle ebasoovitava kontingendi hulka kuulusid eelkõige karistatud.[26]

26. oktoobril 1946 vormistati ENSV MN määrus „Eesti NSV suletud rannapiirivööndi ja selle režiimi kohta", mis vahetas välja senise alusdokumendi 1940. aastast. Peamise uuendusena oli piirivöönd nüüd määratletud administratiivüksuste järgi, hõlmates Viru, Harju ja Lääne maakondade mereäärsed külanõukogud ning kõik NSV Liidule kuuluvad Läänemere saared. Vööndisse sisenemine oli võimalik üksnes miilitsa poolt väljastatud loaga, aga alalised elanikud eriluba ei vajanud, kui neil oli olemas pass spetsiaalse templiga ning sissekirjutus vööndis asuvasse asustatud punkti.[27] Selle täiesti salajase mää-

[21] ENSV RKN määrus nr. 172 „Avaliku korra kohta Saksa okupatsioonist vabastatud ENSV territooriumil", 06.10.1944; ENSV RKN määrus nr. 188, 13.10.1944, ERA, f. R-1, n. 5, s. 90, l. 19, 26–28. Need määrused väärivad siin mainimist, kuna tühistati formaalselt alles 1946. a. sügisel antud piirirežiimi määrusega.

[22] 8. armee sõjanõukogu kiri ENSV RKN esimehele, 14.02.1945, ERAF, f. 1, n. 3, s. 500, l. 4–5.

[23] ENSV RKN määrus nr. 029, 21.12.1944, ERA, f. R-1, n. 5, s. 90, l. 106. Vt. ka: K.-O. Veskimägi. Kuidas valitseti Eesti NSV-d. Varrak, Tallinn, 2005, lk. 124–125.

[24] E. Saar. Hiiumaa – kiviajast tänapäevani. E. Saar, Kärdla, 2004, lk. 132–138.

[25] ENSV MN ja EK(b)P KK määrus „O vvedenii pasportnoj sistemy v mestnostjax, vključennyx v zapretnuju beregovuju pogranično polosu SSSR", 28.09.1946, ERAF, f. 1, n. 4, s. 322, l. 206–207. Määruse rakenduskäskkirja oli ENSV siseminister allkirjastanud päev varem.

[26] I. Paavle. Ebaühtlane ühtne süsteem. Sovetliku passisüsteemi rakendamine Eesti NSV-s. II, lk. 48.

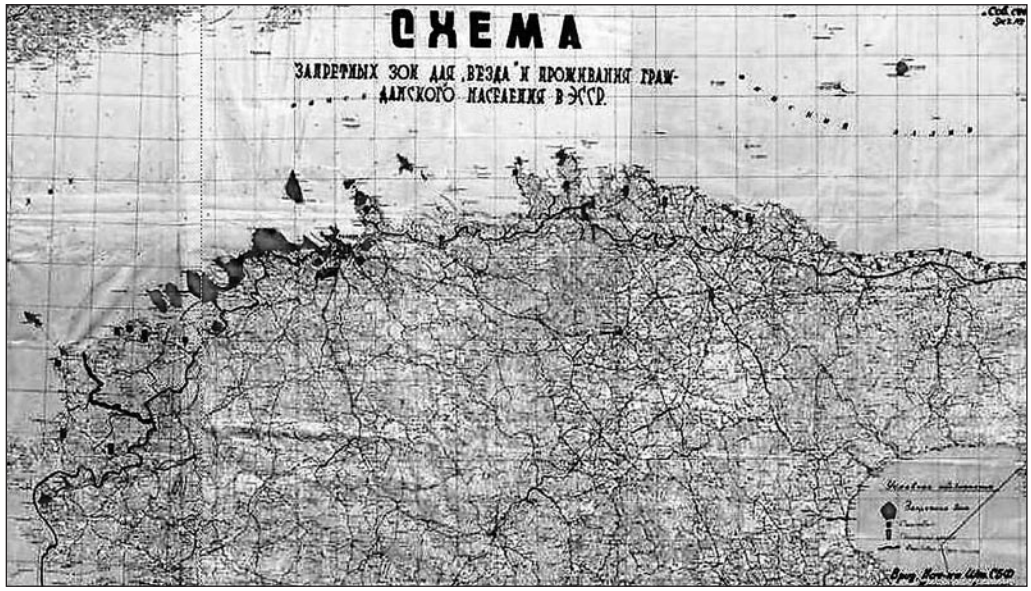

Väljavõte ENSV kaardist, kuhu on kantud piirivöönd ning eraisikutele suletud piirkonnad (kaardil tumedam ala), sügis 1946. ERA, f. R-1, n. 16, s. 34

ruse teksti refereeriti osaliselt maakonnatäitevkomiteede üldkohustuslikes otsustes, mis avaldati kohalikus ajakirjanduses. Viimastes sisaldus ka mõningaid täiendavaid keeldekohustusi, näiteks öösel rannas tule tegemise keeld ja rannikul asuvate majade kohustus pimendada merepoolsed aknad.[28]

Piirirežiimi kujundamine kulmineerus 1947. a. kevadel EK(b)P KK aparaadis valminud põhjaliku otsusega piirirežiimi „tugevdamisest". Selle eesmärk oli kontrolli tugevdamine piiritsoonis toimuva üle, millele pidi kaasa aitama ka sealse elu paremaks muutmine. EK(b)P KK büroos arutati seda otsust 19. aprillil, kui nihutati kaugemale ebareaalseid tähtaegu.[29] Määrusega parteiaparaadile, maakonnavõimudele ja paljudele riiklikele keskasutustele jagatud ülesanded hõlmasid kõiki eluvaldkondi ja sisaldasid rohkelt konkreetseid tähtaegu. Kogu piiritsoon pidi teiste piirkondade arvelt saama parima võimaliku kaadri – vallapartorgid, täitevkomiteede ametnikud, keskasutuste kohalikud esindajad, kooliõpetajad, hävituspataljonide võitlejad – kogu see kaader tuli üle kontrollida ja sobimatud inimesed välja vahetada. Kohaliku elanikkonna seas tuli hoolega kasvatada „armastust nõukogude kodumaa vastu" ja „revolutsioonilist valvsust" ning tõhustada koostööd piirivalveosadega. MVD ja MGB said oma ülesande: piirivööndist välja saata „nõukogudevastane element".

Piirivööndisse tuli rajada uusi rahvamaju ja raamatukogusid ning saata sinna rohkem

[27] ENSV MN määrus nr. 058 „ENSV suletud ranna piirivööndi ja selle režiimi kohta", 26.10.1946, ERA, f. R-1, n. 5, s. 118, l. 233–239.

[28] Saaremaa TSN Täitevkomitee üldkohustuslik otsus nr. 5 „Elanike käitumise reeglitest kinnises piiriäärses rajoonis". – Saarte Hääl, 20.05.1947. Kohalike inimeste mälestuste järgi lubati näiteks Hiiumaal uuesti väikestviisi rannas jaanituld teha alles 1960. aastate keskpaigast, vt. R. Saard. Kalana. Iidse kalaküla lugu. Kalana, 2007, lk. 33.

[29] EK(b)P KK büroo istungi stenogramm, 19.03.1947, ERAF, f. 1, n. 4, s. 480, l. 201–204. Arutelul osalesid aktiivselt EK(b)P KK I sekretär Nikolai Karotamm, II sekretär Sergei Sazonov, sõjalise osakonna juhataja Paul Štamm ja MN esimees Arnold Veimer. Kohal viibis ka Balti laevastiku ülem admiral Vladimir Tributs, kes ütles ainult ühe, aga kaaluka lause: „Siin nimetatud sadamatest pole mulle midagi tarvis."

raamatuid ja ajalehti. Glavlit sai ülesande puhastada sealsed raamatukogud esimeses järjekorras „vaenulikust kirjandusest". Tuli organiseerida alalisi ja suunata küladesse liikuvaid kinosid ning tagada valdades kinoseansid vähemalt kolm korda kuus. Edendada tuli ehitustegevust, suunates tsooni rohkem ehitusmaterjali, ja asuda välja arendama alevikke. Et nõuti ka talumaade ümberkorraldamist ja sovhooside rajamist esimeses järjekorras piirivööndis, näitab, et eesmärk oli asuda likvideerima raskesti kontrollitavat hajaasustust ning elanikkonda asulatesse koondama.

Palju tähelepanu pöörati kommunikatsioonidele. Eraldi punkt nõudis piiritsooni elektrivarustuse parandamist, milleks koostati plaan mitme uue elektrijaama ehitamiseks. Teed ja sillad tuli korda teha, kõik külanõukogud telefonidega varustada, vallavalitsused radiofitseerida ja parandada sidet perifeeriaga. Parandada tuli bussiühenduste olukorda ja praamiühendust saartega, sh. organiseerida alaline regulaarliin Virtsust Kuivastusse ja suvised regulaarliinid Hiiumaale ja Vormsile. Eraldi punktid käsitlesid veel kohaliku tööstus-, kaubandus-, haridus- ja tervishoiusüsteemi ülesandeid jne.[30]

Kui kõik need ülesanded oleksid täidetud, oleks elu piiritsoonis tõepoolest läinud paremaks kui mujal. Aktiivselt tegeldi kaadri puhastamisega. Juuli alguseks oli vallandatud või sisemaale suunatud Harjumaal 9, Läänemaal 17, Hiiumaal 14, Saaremaal 17 ja Virumaal 10 kooliõpetajat.[31] Lahti lasti mitu partorgi, näiteks Harku vallapartorg Karl Kivistik ja hulk väiksemaid ametnikke, ning puhastati hävituspataljone (näiteks Harjumaal kõrvaldati 13 võitlejat).[32]

Suuremate ülesannete täitmine läks vaevalisemalt. Järgnevatel kuudel nõuti maakondadest ja piirivalvelt aruandeid määruse täitmise kohta ning veel aasta lõpul polnud suurt midagi tehtud. Olukord oli rahuldav üksnes teede ja sildade kordategemise alal. Ilmselt sel määrusel siiski oma mõju oli ja kõige rohkem võitis sellest Hiiumaa. 1946. a. moodustati Hiiumaal omaette maakond, mille vajadust avalikult põhjendati saare „töörahva sooviga", ametkondlikes dokumentides aga vajadusega suurendada keskvõimu kontrolli saarel toimuva üle. Enne seda kuuldus Tallinnas või Haapsalus paiknevatelt võimuesindajatelt kurtmist, et saarele ei pääse, informatsiooni napib ja kavandatud ettevõtmisi ei suudeta õigeaegselt läbi viia. Partei juhtkond oli iseseisva maakonna loomise vajaduses samuti veendunud, leides, et „saar asub Läänemaast kaugel, mis tekitab suuri raskusi poliitilises ja majanduslikus juhtimises, eriti talvel".[33] Kindlasti aitas piiriäärne asend küsimuse otsustamisele kaasa. Eelkirjeldatud ühismääruses nõuti Hiiumaale lisaks praamiühendusele ja sadamate kordaseadmisele ka raamatupoe ja kino avamist Kärdlas ning Balti laevastikult kiiremas korras Kärdla kultuurimaja loovutamist. Lisaks nõuti Hiiumaale telefoniühendust Tallinnaga, kaubabaasi, autobaasi, tekstiilivabrikut ning masina-traktorijaama. Osa eesmärkidest täideti pikema aja jooksul, näiteks MTJ asutati 1949. a., päris oma autobaas rajati 1957. a. jne. Osa taotlusi, näiteks 1941. a. maha põlenud Kärdla kalevivabriku taastamine, jäigi unistuseks.

Ehkki piiritsooni „poliitiline ja majanduslik tugevdamine" ei edenenud soovitud kiirusega, võib 1946.–1947. aastat pidada piirirežiimi väljakujunemisel otsustavaks perioodiks. Lisaks alusdokumentide koostamisele algas 1946. a. piirivalvekordonite ja sidevõrkude väljaehitamine ning regulaarne patrullimine.

[30] ENSV MN ja EK(b)P KK määrus nr. 020 „O meroprijatiyjax po političeskomu i xozjajstvennomu ukrepleniju zapretnoj pograničnoj polosy, 28.03.1947, ERAF, f. 1, n. 4, s. 419, l. 12–28. Seda otsust on põgusalt vaadelnud ka Kaljo-Olev Veskimägi, kes vaatleb piiritsooni temaatikat mitmes peatükis, aga see käsitlus sisaldab ebatäpsusi, vt. K.-O. Veskimägi. Kuidas valitseti Eesti NSV-d, lk. 171.

[31] K.-O. Veskimägi. Nõukogude unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed, Tallinn, 1996, lk. 143.

[32] EK(b)P Harju maakonnakomitee kiri, 30.05.1947, ERAF, f. 1, n. 5, s. 24, l. 3–4; Karl Kivistiku isikutoimik, ERAF, f. 1, n. 6, s. 6221, l. 12–14. Partorg Kivistikku süüdistati süstemaatilises joomises ja ametikohustuste mittetäitmises, mis oli partorgide jm. ametnike vallandamise levinuim põhjus ka mujal Eestis.

[33] EK(b)P KK büroo protokoll, 03.07.1946, ERAF, f. 1, n. 4, s. 308, l. 20–21.

ENSV MN määrusega detsembrist 1946 fikseeriti suure hulga objektide üleminek piirivalve käsutusse.[34] Kehtestati ühtne piirivalvekorraldus ja piiri valvamine läks täielikult üle piirivalvevägedele, kuna enne seda valvasid piiri osaliselt tavalised laskurväeosad.

Tehniliste võimete arenemise ja piirivalve väljaarendamise tõttu muutus meritsi Eestist põgenemine varasemaga võrreldes oluliselt raskemaks. Neil aastatel alusmäärustesse kirjutatud põhimõtted aga kehtisid kuni 1980. aastate lõpuni, ehkki uusi alusmäärusi sündis ridamisi. Neid järgnevalt vaatlemegi.

Piirirežiimi alusdokumentide kronoloogia

Aastatel 1946–1987 vormistati piirirežiimi reguleerimiseks 15 alusmäärust ning ridamisi nende muudatusi ja täiendusi (vt. Tabel 1). Uute alusdokumentide koostamise põhjused võib jagada kolmeks, mis tavaliselt olid kombineeritud. Esiteks, uute üleliiduliste õigusaktide kehtestamine, millega kohalik määrus tuli vastavusse viia. Suuri muudatusi ei pruukinud seejuures ENSV jaoks olla ja tegu oli formaalse vajadusega viidata õiget juhtdokumenti. Muidugi kasutati uut määrust ka vahepealsete väiksemate muudatuste sisseviimiseks. Teiseks, muudatused haldusjaotuses või ametikohtade struktuuris: piiritsooni kuuluvad haldusüksused pidid olema määruses loetletud ning tihti tuli uuendada loata piiritsooni pääsevate ametikohtade loetelu. Kolmanda põhjusena tuleb kõne alla sisuline vajadus, kui piirivalvevägede staabis või KGB-s oli jõutud äratundmisele, et kontroll vajab tõhustamist.

Tabel 1. Piirirežiimi ENSV alusdokumentide kronoloogia 1940–1987[35]

	Normatiiv	Kuupäev	Juhtdokument	Muudatused
1	ENSV RKN otsus 34	29.11.1940	NSVL KTK ja RKN 17.07.35	m 172 (06.10.44); m 188 (13.10.44)
2	ENSV MN m 058	26.10.1946	NSVL MN m 1435-63cc, 29.06.46	m 019 (11.04.49); m 032 (08.05.50)
3	ENSV MN m 07	14.02.1955	NSVL MN m 2666-1124c, 21.10.53	k 05 (01.04.55); k 196-кс (20.02.57)
4	ENSV MN m 385-22c	30.11.1957	„„	–
5	ENSV MN m 160-14c	30.04.1959	„„	k 1249-pcc (05.09.60)
6	ENSV MN m 91-10	01.03.1961	NSVL MN m 847-349, 05.08.60	m 302-23 (12.06.63); m 384-23 (17.08.64)
7	ENSV MN m 255-12	01.06.1966	„„	–
8	ENSV MN m 216-13	24.05.1967	„„	m 361-30 (04.08.70); m 169-18 (17.04.72)

[34] ENSV MN määrus nr. 069, 18.12.1946, ERA, f. R-1, n. 5, s. 118, l. 290–307. Ühe nimekirjaga anti Leningradi piirkonna piirivalvevägede valitsuse bilanssi 45 hoonet Tallinnas ning Harju-, Saare- ja Hiiumaal. Teise nimekirjaga anti neile „pikaajalisele tasuta rendile" Tallinnas, Pärnus ja mereäärsetes maakondades kokku 395 hoonet. Kolmandaga kinnistati kui elamufond piirivalvevägede valitsusele 109 eluhoonet ja korterit Tallinnas, Pärnus, Rakveres, Kuressaares, Kärdlas ja Haapsalus. Määruse kõrvaleesmärk oli saada tagasi piirivalve poolt omavoliliselt hõivatud hooned, määrates, et nimekirja mitte kantud objektid „kuuluvad kohesele ning vaieldamatus korras vabastamisele" ja lähevad kohalike riigivõimuasutuste korraldusse.

[35] Lühendid ja tähistused: m – määrus, k – korraldus; tärniga (*) on tähistatud ametkondlikuks kasutamiseks mõeldud normatiivid, kõik ülejäänud olid salajased või täiesti salajased, v. a. kõige viimane, 1987. a määrus, mis oli avalik. – ERA, f. R-1, n. 5, s. 10, l. 244–247; s. 90, l. 26–28; s. 90, l. 19; s. 100, l. 124; s. 118, l. 233–239; s. 185, l. 113–114; s. 213, l. 222; s. 358, l. 20–26; s. 360, l. 6–7; s. 431, l. 104; s. 429, l. 119–127; s. 492, l. 42–51; s. 528, l. 31; s. 557, l. 27–39; s. 617, l. 87–91; s. 647, l. 140–141; s. 706, l. 26–53; s. 735, l. 52–70; s. 802, l. 87; s. 850, l. 47; s. 872, l. 42–55; s. 974, l. 63–69; ERA, f. R-1, n. 3, s. 2213, l. 43–64; s. 2328, l. 253–255; s. 2554, l. 126–149; s. 3721, l. 141–144; ERAF, f. 17SM, n. 14, s. 102, l. 1–4, 16–19; s. 94, l. 103–111; ENSV Teataja, 1988, nr. 2, art. 38.

9	ENSV MN m 223*	29.05.1967	üleliiduline käskkiri	m 7 (10.01.68)
10	ENSV MN m 236*	21.05.1969	üleliiduline käskkiri	m 294 (16.06.70)
11	ENSV MN m 296-14	21.06.1973	NSVL MN m 847-349, 05.08.60	m 389-28 (25.07.77)
12	ENSV MN m 297*	21.06.1973	üleliiduline käskkiri	–
13	ENSV MN m 348*	29.07.1976	üleliiduline käskkiri	m 578 (28.11.77); m 201 (18.04.79); m 202 (18.04.84)
14	ENSV MN m 453-33	28.07.1983	NSVL MN m 163-88, 17.02.83	
15	ENSV MN m 654**	25.12.1987	–	

1955. a. ENSV alusmääruse andmise tingis uus üleliiduline alusmäärus 1953. aastast, ühtlasi andis see võimaluse uuesti kirjeldada piirivööndi ulatust, võttes arvesse 1950. a. haldusreformi tagajärgi, millega maakondade ja valdade asemele moodustati rajoonid. 1957. ja 1959. a. määrustes oli varasemaga võrreldes vähe muudatusi, sh. uuendati piirivööndisse pääsevate ametiisikute ja piirivööndi haldusüksuste nimekirja.

1960. a. kehtestati uus üleliiduline piirikaitse põhimäärus, mis vahetas välja 1927. a. piirikaitse määrustiku ja 1935. a. piirivööndi regulatsiooni, ning rakendati NSVL MN määrusega 5. augustist 1960.[36] Viimase alusel anti 1961. a. välja määrus „Piiritsooni režiimist ENSV piires", mis võrreldes varasemate normatiividega oli täiesti uus tekst paljude uuendustega. Uue mõistena võeti kasutusele *piiritsoon* (*пограничная зона*), mis määrati kindlaks kogu NSV Liidu riigipiiriga külgneva rajooni, linna, küla või alevi töörahva saadikute nõukogu territooriumi ulatuses. Seni oli samas tähenduses kasutusel mõiste *piirivöönd* (*пограничная полоса*), mis nüüd sai uue sisu, sest nii hakati tähistama kitsamat ala piiritsooni sees, mille laius ei tohtinud ületada 2 km ja kus võrreldes piiritsooni režiimiga nähti ette täiendavad piirangud. Piiritsoonis mitte elavatel isikutel oli sinna sisenemine miilitsa loata keelatud (v. a. erandid). Piirivööndisse sisenemine ja seal elamine oli aga lubatud ainult piirivalvevägede loal.[37]

1966. a. määrusega muudeti jälle peamiselt loata tsooni pääsevate ametiisikute nimekirja, kuna vahepeal oli laiali saadetud paar selleteemalist üleliidulist käskkirja. Järgmise, 1967. a. määruse kehtestamise vähem kui aasta pärast eelmist tingis piirivalvurite ettepanek hakata piirirežiimi reguleerimiseks koostama kahte eraldi määrust, millest üks – „Piiritsooni režiimist ENSV piires" – oli

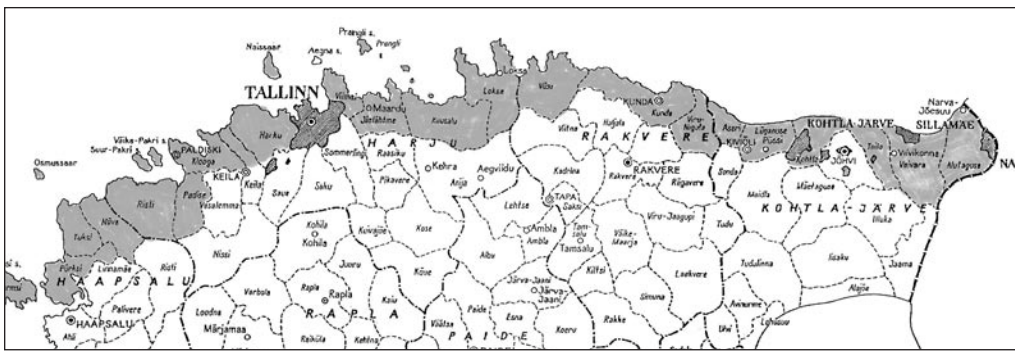

Piiritsooni ulatus ENSV mandriosas 1967. a. seisuga. Repro

[36] NSV Liidu piiri kaitsmise põhimäärus. – ENSV Ülemnõukogu Teataja, 1960, nr. 29, lk. 603–611.
[37] ENSV MN määrus nr. 91-10 „Piiritsooni režiimist Eesti NSV piirides", 01.03.1961, ERA, f. R-1, n. 5, s. 557, l. 27–39.

endistviisi salajane, aga teine – „Piiritsooni sisenemise korrast ENSV piires" – oli mõeldud ametkondlikuks kasutamiseks. Viimast peeti vajalikuks, et piletikassades, bussiparkides, lennujaamades, kohalikes täitevkomiteedes, vabrikutes jm. oleks dokument, millest juhinduda. Mittesalajasse määrusse paigutati sealtpeale piiritsoonis asuvate raudtee- ja lennujaamade ning sadamate nimekiri (aga mitte piiritsooni kuuluvate haldusüksuste loetelu), tsiviiltranspordikorraldus, loata tsooni pääsevate ametiisikute nimekiri, suvituskohtade loetelu ning juhised komandeeringute, sanatooriumide, pioneerilaagrite jms. kohta, mis puudutasid suurt osa elanikkonnast.[38]

1973. a. salajane määrus „Piiritsoonist ja selle režiimist ENSV territooriumil" lähtus piirivalvevägede staabist, kust see saadeti kooskõlastamiseks partei keskkomiteesse, siseministeeriumi ja KGB-sse. Uut alusdokumenti vajati piirivalvurite sõnul seetõttu, et kodanike valduses olevate veesõidukite hulk oli viimastel aastatel jõudsalt kasvanud ja nõuetekohaselt valvatavaid sildumiskohti väheks jäänud, seda eriti „mittevalvataval rannikul". Selles nähti peapõhjust, miks eelneval kahel aastal oli toimunud mitu põgenemiskatset isiklike või varastatud alustega. Uute põgenemiste ärahoidmiseks nõudsid piirivalvurid karmimat korda ja määrus kehtestaski mõned uued piirangud.[39]

1. märtsist 1983 jõustus seadus NSV Liidu riigipiiri kohta, tühistades senise, 1960. aastast pärineva üleliidulise piirikaitse põhimääruse. Seaduse rakendamiseks andis NSVL MN 17. veebruaril 1983 välja oma määruse ja selle alusel koostati uueks kohalikuks alusdokumendiks ENSV MN määrus 28. juulist 1983.[40] Muudatusi oli võrreldes senise korraga vähe ja uut alusdokumenti iseloomustab pigem varasemast suurem täpsus ja detailirohkus. Säilisid piiritsooni ja piirivööndi mõisted, aga viimase osas kaotati senine kahe-kilomeetri-maksimum. Ka sissesõidu eeskirjad mõlemasse jäid samaks, küll aga suurenesid piirivalvevägede õigused piirirežiimi kontrollimisel.

Piirirežiimi regulatsioon

Piirivööndis ja -tsoonis elamise ja sinna sisenemise kord muutus vähe. Näiteks kui võrrelda NSVL KTK ja RKN määrust 1935. aastast NSVL MVD instruktsiooniga 1983. aastast, siis on need pea identsed selles, mis puudutab piirialadele sisenemist või seal elamist. Ligi poole sajandi jooksul oli tekst lihtsalt muutunud juriidiliselt täpsemaks.

Põhiline oli väga lihtne – piiriäärsetel aladel elamiseks oli vaja passi koos sissekirjutusega mõnda piiritsoonis või -vööndis asuvasse punkti ning passis pidi olema ka vastav tempel. Kohalikud elanikud pidid tsoonis liikudes passi alati kaasas kandma. Mujal elavad inimesed pidid piiritsooni sõitmiseks taotlema oma elukohajärgsest miilitsajaoskonnast loa ning sõidu vajadus pidi olema dokumentaalselt tõendatud. Piirivööndis või -tsoonis asuvad asutused ei tohtinud tööle võtta inimesi, kellel luba polnud, samuti nagu sealsed elanikud ei tohtinud loata inimesi enda juurde elama võtta.

Uute määruste koostamisel lisati neisse üha uusi täpsustavaid punkte, sh. pikenes nende tegevuste loetelu, mida tsoonis teha ei tohtinud või mille tegemiseks oli vaja luba. Ranged piirangud seati kõigele, mis puudutas meresõitu, reglementeeritud oli jahipidamine, spordi- ja muude ürituste korraldamine jne. 1955. a. peeti vajalikuks eraldi lisada, et loata topogeodeetilised tööd, pildistamine ja filmimine on tsoonis keelatud. Muuseas oli keelatud ka tuvide pidamine. 1959. a. lisandus

[38] Spravka, märts 1967, ERA, f. R-1, n. 5, s. 735, l. 61–63. Ametkondlik määrus kehtestati 29. mail 1967 ning selle järgmised redaktsioonid 1969., 1973. ja 1976. aastal.

[39] 106. piirivalvesalga ülem ENSV MN esimehele, märts 1973, ERA, f. R-1, n. 5, s. 889, l. 31–31p; Spravka, 12.06.1973, ERA, f. R-1, n. 5, s. 872, l. 53–55.

[40] NSVL seadus NSV Liidu riigipiiri kohta. Ametlik tekst seisuga 1. märts 1983. Eesti Raamat, Tallinn, 1987. Selle rakendamiseks anti NSVL MN määrus nr. 163-68 „Položenie o merax po opespečeniju vypolnenija Zakona „O gosudarstvennoj granice SSSR"", 17.02.1983, ERAF, f. 17SM, n. 14, s. 102, l. 20–22; ENSV MN määrus nr. 453-33 „O pograničnom režime v pograničnoj zone na territorii Èstonskoj SSR", 28.07.1983, ERAF, f. 17SM, n. 14, s. 102, l. 16–19.

punkt, mis puudutas tsoonis alaliselt elavaid, kuid mujal õppivaid õpilasi ja tudengeid, kes said õiguse koju sõita üliõpilaspileti ja külanõukogu tõendiga.

1961. aastast tulid mõned märkimisväärsed uuendused. Määrus lisas, et passis piiritsooni templit („ЗП") omavad kodanikud võivad liikuda piiritsoonis Eesti NSV piires.[41] Samal ajal lisati alusmäärusesse sealt alates 1946. aastast puudunud klausel, mis nõudis registreerimist 24 tunni jooksul pärast piiritsooni sisenemist. See ei tähenda, et nimetatud nõue poleks vahepeal kehtinud. Nimelt kehtestas 1940. a. passimäärustik üldise kohustusliku sissekirjutuse 24 tunni jooksul mis tahes punkti asumisel. Hiljem vastav klausel mõnevõrra leevenes, pikendades sissekirjutuse tähtaega, aga piiritsooni puhul jäi 24 tunni nõue kehtima sovetiaja lõpuni. Siseasjade organitest väljastatud piiritsooni luba tuli aga registreerimisel võtta ära, kui see oli ühekordne, või hoiule, kui see oli korduv. Siseturismi ja komandeeringute lihtsustamiseks võimaldati ka grupiviisilist registreerimist.

1970. aastatest täpsustati lubade taotlemise korda ja kirjeldati detailselt, millised juhtumid on loa saamise eelduseks. Luba anti reeglina ühele isikule, kindlasse asustuspunkti sisenemiseks ja oli ühekordne. Mitmesse punkti või koguni terve rajooni ulatuses kehtivaid lube anti erandkorras näiteks teatud ametialade esindajatele, kes pidid palju ringi sõitma. Korduvkasutatavaid lube kuni üheks aastaks võis anda piiritsoonis elavate sugulaste külastamiseks. Kodanikele, kes asusid piiritsooni ajutiselt elama, võis loa anda kuni 45 ööpäevaks, hiljem kuni kolmeks ja siis kuueks kuuks.

Määruste rakendamiseks andsid MVD, KGB jt. asutused tohutul hulgal käskkirju ja instruktsioone, millest enamik pole paraku kättesaadavad. Arhiivis on säilinud instruktsioonid 1983. aastast, mis avavad sel ajal kehtinud korraldust detailsemalt, käsitledes ka

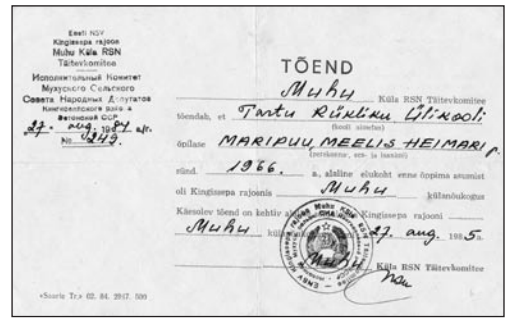

TÕEND

Muhu Küla RSN Täitevkomitee tõendab, et Tartu Riikliku Ülikooli (kooli nimetus) õpilane MARIPUU, MEELIS HEIMARI p. (perekonna, ees- ja isanimi) sünd. 1966. a. alaline elukoht enne õpima asumist oli Kingissepa rajoonis Muhu külanõukogus Käesolev tõend on kehtiv Kingissepa rajoonis Muhu küla 27. aug. 1985. a.

Muhu Küla RSN Täitevkomitee

Eesti NSV Kingissepa rajoon Muhu Küla RSN Täitevkomitee Исполнительный Комитет Мухуского Сельского Совета Народных Депутатов Кингисеппского района Ленинградской области Островной СССР 27. aug. 1984 г. № 4249.

Piiritsooni tudengiluba. Meelis Maripuu erakogu

valdkondi, nagu lubade väljaandmise ja sellele eelnenud erikontrolli kord, loa saamist välistavad tegurid jm.[42] Meie käsutuses olevad õigusaktid näitavad, et üldised reeglid olid ka varasematel aastatel samasugused, seega olid seda tõenäoliselt ka nimetatud detailid.

Piiritsooni luba ei tohtinud anda välisriigi kodanikule ega kodakondsuseta isikule (siseasjade organil oli siiski õigus teha erandeid). Julgeoleku ja siseasjade organitel oli õigus keelata piiritsooni minek ka isikutele, kelle puhul see polnud soovitav „operatiivkaalutlustel".

Erireeglid olid karistatute jaoks. Karistusasutusest vabanejale andis igasuguse elamisloa, sh. õiguse siseneda piiritsooni, karistusasutuse asukoha siseasjade organ, kes pidi kontrollima karistatu õigust piiritsooni minna, s. t. kas vabanenu elas seal varem või kas seal elasid endiselt tema lähedased. Sihtkoha siseasjade organ pidi andma oma hinnangu ja võis vabanenu piiritsooni elama asumise ära keelata. Teatud karistused tõid kaasa sissekirjutuspiirangu, mis oluliselt raskendas piiritsooni elama asumist kuni sovetiaja lõpuni. 1940. aastast kehtinud kord loetles kontrrevolutsioonilised ja kriminaalkuriteod, huligaansuse (kuni 1952. aastani) ja ühiskondlikult kasuliku tööga mittetegelemise. 1974. aastast olid sissekirjutuspiirangud eriti ohtlikel retsidivistidel ja isikutel, kes olid kandnud karistust vabaduskaotuse või asumiselesaatmise näol eriti ohtlike riiklike

[41] Mujal NSV Liidus kehtis luba vastavalt ka oma ANSV, oblasti või krai piires. Varem sellekohane piirang määrustes puudus, võimalik, et olukorda täpsustati instruktsioonides, mida pole õnnestunud leida, aga tõenäoliselt tähendaski see loa kehtimist kogu NSVL piiritsoonis. Viimast on väitnud ka üle Karjala piiri Soome põgenenud inimesed, kes seda asjaolu ära kasutasid.

[42] Instrukcija o porjadke vydači propuskov i razrešenij na v"ezd v pograničnuju zonu i prebyvanija v nej. Priloženie k prikazu MVD SSSR nr. 0285, 13.10.1983, ERAF, f. 17SM, n. 14, s. 109, pagineerimata.

kuritegude eest (nende alla liigitus omakorda 10 paragrahvi, sh. nõukogudevastane agitatsioon ja propaganda, kodumaa reetmine jm.). Loetelus sisaldus veel rida raskeid isikuvastaseid ja majanduskuritegusid, aga ka „riiklikku või ühiskondlikku korda halvustavate teadvalt valede väljamõeldiste levitamine". Erandite tegemine oli ka siin siiski võimalik ja seda rakendati päris palju.

Mitte ainult karistatud, vaid enam-vähem kõik, kes piiritsooni luba taotlesid, olid allutatud erikontrollile. Loa saamiseks pidi kodanik esitama hiljemalt 10 päeva enne sõitu kirjaliku avalduse ja dokumendid, mis tõendasid sõidu eesmärki (tõend sugulaste elamise kohta tsoonis, asutuse kutse tööle, kutse õppustele vm.). Järgnes erikontroll, mida liiduvabariigi (ANSV, oblasti, krai) keskuses elava inimese puhul teostasid aadressbürood ja vastava julgeolekuorgani 10. osakond.[43] Mujal elavate isikute puhul oli kontroll pealiskaudsem ja suuremat tähelepanu tuli pöörata siis, kui esmasel kontrollil ilmnes kompromiteerivaid andmeid. Tuusikute ja komandeeringutega sõitjaid kontrolliti vajadusel ja alaealisi ei kontrollitud. Julgeolek pidi kontrolli teostama ja oma vastuse teatama 2–3 päeva jooksul, kui polnud just tegu matustele või raskesti haige juurde sõiduga – siis kohustas instruktsioon kontrolli „kohe" läbi viima. Eitava vastuse puhul ei pidanud organid oma motiive avaldama.[44]

Piirivööndi ja -tsooni ulatus. 1940. a. loeti „keelatud tsooni" kuuluvaks kõik Eesti rannikuvetes asuvad saared, Paldiski poolsaar kuni Vasalemma jõeni, Põllküla–Madise ja Laoküla–Kersalu maanteed ning Suurupi poolsaare põhjaosa. 1946. a. määratleti piirivööndisse kuuluvateks „kõik NSV Liidule kuuluvad Läänemere saared" ning Eesti põhja- ja looderanniku 21 valla 36 külanõukogu. Järgnevatel aastatel tehti piiratud juurdepääsuga ala kirjeldusse muudatusi, millest enamik olid tingitud haldusüksuste ümberkorraldustest. Külanõukogude arv näiteks vähenes 40 aasta jooksul üle kolme korra.[45] 1955. a. määrus võttis arvesse 1950. a. suure haldusreformi tagajärgi, mille käigus olid maakondade ja valdade asemele moodustatud rajoonid. Nüüd kuulus ENSV mandriosas piirivööndisse Narva-Jõesuust Matsalu laheni kokku seitsme rajooni 24 külanõukogu. 1961. a. vähenes piiritsooni külanõukogude arv 23-ni, 1963. a. 21-ni ja 1983. a. 19-ni (vt. Lisa 1).

Ükski neist muudatustest ei tähendanud piiritsooni kitsenemist, vaid pigem vastupidi – väikeste külanõukogude likvideerimine ja suuremate moodustamine tähendas ka piiritsooni mõningast laienemist. Samas olid kõik need muudatused formaalsed, järgides põhimõtet, et merega kokku puutuv haldusüksus peab kuuluma piiritsooni. Täpselt samamoodi oli see ka mujal NSV Liidus. Näiteks Lätis kuulus 1983. a. piiritsooni kolme lääneranniku paikneva rajooni 13 külanõukogu ja mõned alevikud ning Leedus nelja mereäärse rajooni 9 külanõukogu, Palanga linna põhjaosa ja Neringa linn (s. t. terve Nida poolsaar).[46]

Piiritsooni laienemine polnud suur, aga puudutas sellegipoolest valusalt inimesi, kellel karistatuse tõttu lasusid passirežiimist tulenevad elukohapiirangud ja kes piiritsooni laienedes pidid korduvalt kolima. Eriti puudutas see Harjumaad, sest Tallinna lähiümbrusesse oli elama asunud märkimisväärne hulk neid, kellel linna territooriumil elamine oli keelatud. Näiteks 1955. a. vangilaagrist vabanenud Ageeda Paavelit ei lubatud elama asuda endisse elukohta Tallinnas ja sissekirjutus õnnestus tal saada Keila külje alla Valingule. 1955. a. aga sissekirjutus tühistati, sest piirimuudatuste tõttu laienes sinna piirirežiim.[47]

Eelnevat loetelu tuleb mõista nii, et piiratud

[43] NSVL KGB 10. peavalitsusele alluv ENSV KGB 10. osakond andis ka lube välismaalastele ENSV-sse sõitmiseks ja Nõukogude kodanikele välismaale sõitmiseks ning vormistas väljasõidutoimikuid. Mõlema erikontrolli protseduur oli ka üsna sarnane.

[44] Instrukcija o porjadke vydači propuskov, 13.10.1983, ERAF, f. 17SM, n. 14, s. 109, pagineerimata.

[45] Vt. lähemalt: L. Uuet. Eesti haldusjaotus 20. sajandil. Teatmik. Eesti Riigiarhiiv, Tallinn, 2002.

[46] Perečen´ rajonov, gorodov, poselkov i sel'sovetov, v predelax territorii kotoryx ustanavlivaetsja pograničnaja zona. Priloženie k prikazu KGB SSSR i MVD SSSR nr. 0727/0321, 30.11.1983, ERAF, f. 17SM, n. 14, s. 109, pagineerimata.

oli eelkõige nendesse külanõukogudesse elama asumine, s. t. sissekirjutamine. Samas ei pruukinud see alati tähendada ranget sisse- või läbisõidu kontrolli kohe külanõukogu piiril. Kontrollpunkt koos tõkkepuuga pandi sinna kuhu vaja, või kus seda lihtsam teha oli. Palju sõltus kohaliku piirivalvesalga suvast, kes rakendasid erinevat praktikat. Näiteks piiritsooni külanõukogusid läbiva Tallinna–Narva maantee ääres olid piiritsooni sildid põhja keeravate teede ristmikel, lõunasse suunduvad teed polnud tavaliselt tähistatud ja seda ala eriti ei kontrollitud. Viimsi külanõukogu piiritsooni tahvlid paiknesid teedel kohe külanõukogu ja Tallinna linna piiril. Seal kontrolliti piiriületajate dokumente vahetevahel ja enamasti pääses sealt loata läbi, küll aga olid paar-kolm kilomeetrit poolsaare tipu poole tõkkepuud, kust ilma loata enam kuidagi edasi ei pääsenud.

Linnad reeglina piiritsooni ei kuulunud, aga erandi moodustas Paldiski, mis oli tsiviilelanikkonnale sisuliselt suletud kogu sovetiaja jooksul. 1964. a. anti linnale ja tervele Pakri poolsaarele eristaatus, sest seal asus NSVL Kaitseministeeriumile kuuluv „objekt 346". Piirkond kuulutati „suletud tsooniks" (*закрытная зона*), kus ei kehtinud ainult piirirežiim, vaid lisaks oma erirežiim.[48] Ilmselt oli see Eestis ainuke sellises eristaatuses piirkond, sest ehkki sõjaväe käsutuses olevaid suletud piirkondi oli palju, ei kaasnenud nendega mingit juriidilist staatust, neisse sisenemine oli lihtsalt keelatud ja vastavalt tähistatud. Erirežiim tähendas, et Balti laevastiku juhataja käskkirjaga kinnitati eraldi nimekiri ametiisikutest, kes võisid ametiülesannetes sõita Pakri poolsaarele ilma eriloata. Nimekiri algas NLKP KK liikmetega ja lõppes Harju rajooni asutuste tegelastega.[49]

Teise kinnise linnana loetleti 1961. aastast piiritsooni kuuluvate haldusüksuste nimekirjas ka Sillamäe, millele 1957. a. oli antud vabariikliku alluvusega linna staatus. See täiendus oli formaalne, sest asudes rannikul, kuulus Sillamäe niikuinii piiritsooni ja legaalselt võis sinna siseneda ainult lubadega.[50]

1946. a. haudus ENSV juhtkond plaani ka Tallinn piiritsooni koosseisu lülitada, lootes nii tagada linnas paremat korda ja saada lisavahendit võitlemaks Venemaalt tulevate illegaalsete sisserändajate hordidega. Ettepanekut toetas ka Balti laevastiku sõjanõukogu, kelle arvates vääris Tallinn rannikuäärse piirilinna ja Põhja-Balti laevastiku[51] peabaasi asukohana karmimat režiimi, sarnaselt teistele laevastikubaasidele (Poljarnõi, Pillau, Sevastoopol, Vladivostok). EK(b)P Keskkomitees valmistati ette NSVL RKN-i määruse projekt, mis nägi ette piiritsooni kehtestamise Tallinnas koos ümbritseva 50-kilomeetrise raadiusega alaga, kus võivad elada vaid NSV Liidu kodanikud (v. a. soome, rootsi ja saksa rahvusest inimesed), kuhu kirjutatakse sisse ainult MVD loal ja kuhu lubatakse sisse sõita üksnes riiklike organite kutsel komandeeringu alusel. Pered, kes neile tingimustele ei vastanud, tulnuks määruse projekti järgi linnast välja saata.[52] Kiri jäi Moskvasse saatmata, aga arvatavasti

[47] Ageeda Paavelit (s. 1930) karistati 1946. a. 10 a. vabadusekaotusega Tallinnas Tõnismäel asunud „Vabastajate monumendi" õhkulaskmise eest. 1955. a. õnnestus tal saada sissekirjutus Keilasse, mis piirivööndisse ei kuulunud. Tallinnasse, s. t. koju tagasi lubati ta alles 1959. a. – Intervjuu Ageeda Paaveliga, 01.03.2012.

[48] ENSV MN määrus nr. 384-23, 17.08.1964, ERA, f. R-1, n. 5, s. 647, l. 140–141. Paldiskis asus 93. mereväe õppekeskus (nn. tuuma-allveelaevnike õppekeskus), mis asutati 1964. a. ja võeti kasutusele neli aastat hiljem, vt. J. Pärn, M. Hergauk, M. Õun. Punalaevastik Eestis 20. sajandi lõpukümnendeil. Sentinel, Tallinn, 2006, lk. 37.

[49] Balti Laevastiku komandöri käskkiri nr. 0329, 16.08.1979, ERAF, f. 17SM, n. 14, s. 94, l. 105–109.

[50] Sillamäe eristaatuse peapõhjus oli seal paiknev salajane objekt, uraanirikastamise tehas Kombinaat nr. 7, mille rajamine algas 1946. a. Vt. E. Maremäe. Sillamäe uraanitehaste asutamine ja töö aastatel 1946–1952 (1973). Eesti diktüoneemakilda kasutamine. – Akadeemia 2000, nr. 3, lk. 476–513.

[51] 1946. a. lahutati Punalipuline Balti laevastik kaheks, Lõuna-Balti ja Põhja-Balti laevastikuks. 1947. a. alguses nimetati need ümber vastavalt 4. ja 8. sõjamerelaevastikuks. 1955. a. laevastikud taasühendati.

[52] Karotamm, Tributs ja Jefremov Ždanovile, dateerimata dokument [21.01.1947 arhiivi antud], ERAF, f. 1, n. 5a, s. 34, l. 1–2. Kaljo-Olev Veskimägi on dokumendi dateerinud ajavahemikku juunist oktoobrini 1946, kuna selles viidatakse juunis 1946 sündinud NSVL MN määrusele ja oletades, et kavas esitatud ettepanekud olid mõeldud lisamiseks oktoobris 1946 valminud ENSV MN määrusesse, vt. K.-O. Veskimägi. Kuidas valitseti Eesti NSV-s, lk. 171; D. Vseviov. Nõukogudeaegne Narva. Elanikkonna kujunemine 1944–1970. ORURK, Tartu, 2001, lk. 9–10.

konsulteeriti Moskva võimudega, sest 1947. a. alguses pandi kava kalevi alla. Nii ehk naa poleks see palju juurde andnud, sest sissesõit Tallinna kui liiduvabariigi pealinna oli passirežiimi tõttu niikuinii piiratud. Igaks juhuks lisati 1946. a. alusmäärusesse ka klausel, mis ütles, et sissesõit Tallinna linna on vaba. Kord jäi selliseks sovetiaja lõpuni, ehkki väike mööndus tehti 1977. a., kui Tallinna linna piiridesse kuuluv Kakumäe poolsaar kalasadamast Tiskre ojani lülitati piiritsooni koosseisu. Poolsaarel säilis siiski avalik rand, mida linnakodanikel oli suvitushooajal õigus kasutada.

Piiritsoonis asus ka Aegna saar, mis alates 1975. aastast kuulus Tallinna administratiivpiiridesse. Soome lahe saared tühjendati 1950. aastate alguseks püsielanikkonnast, mis jäi alles ainult Pranglile. Meresaartele pääsemine oli mujal elava tavakodaniku jaoks ilma loata täiesti võimatu kuni 1961. aastani. Siis tekkis selleks üle pika aja esimene võimalus, sest seesama Aegna saar kuulutati suvituspiirkonnaks.[53] Kui esialgu oli teoreetiline võimalus suvel omal käel saart külastada kõigil ENSV kodanikel, siis aastail 1973–83 oli see õigus üksnes Tallinna ja Harjumaa sissekirjutusega inimestel – see oli üks piirivalvevägede ettepanekutest, millega loodeti piirirežiimi kontrolli tõhustada. Ülejäänud inimesed pääsesid saarele vaid puhkekodu tuusikuga või ekskursioonigrupi koosseisus.

Veel üks oluline muudatus tehti ka 1966. aastal, kui piiritsoonist arvati välja Kihnu saar.[54] Praktikas ei tehtud vähemalt 1970.–1980. aastatel takistusi ka Väinameres paiknevate mandri-lähedaste laidude (näiteks Hobulaid) külastamiseks, kus asusid asutuste puhkekodud.

Erandid. Normatiivid nägid alati ette erandeid selliste piiritsooni piirkondade näol, kuhu pääsemine oli prii. Erandeid oli mitut liiki. Esiteks olid suuremad asulad, mille puhul erand kehtis alaliselt (näiteks Keila ja Kunda linn, Kallavere, Viivikonna jt.). Nimekiri muutus pidevalt, aga sageli oli ühe või teise asula lisamise või eemaldamise põhjuseks lihtsalt haldusjaotuse või asula staatuse muutumine (külast töölisasulaks, sellest omakorda linnaks vms.).

Teiseks eksisteeris ametlik suvituskohtade nimekiri, mille koostas kohalik täitevkomitee koos piirivalvega. Seal võisid „ENSV kodanikud" – s. t. Eestis alalise sissekirjutusega inimesed – käia „suvitushooajal", mis määrati juba 1946. aastal 1. maist 1. oktoobrini. 1961. a. toodi hooaja algus ühe kuu võrra ettepoole ja 1983. a. lisati klausel, et „puhata ja supelda" võib korraga järjest kolm päeva. Muutumatult kehtis aga tingimus, et mere ääres tohib viibida vaid valgel ajal ehk kell 07:00–22:00 (seda ka piiritsoonist väljas ehk Tallinna randades).

Kolmanda erandite kategooria moodustasid sanatooriumid jm. puhke- või raviasutused, kuhu pääses asutuse tuusiku või arsti saatekirjaga. Samuti pioneerilaagrid, kuhu lapse laagris oleku ajal võisid tõendi alusel sõita ka vanemad. Kui alguses piisas laagrit haldava asutuse tõendist, siis hiljem oli vaja see hankida nii vabariiklikust ametiühingukomiteest kui pioneerilaagri administratsioonist.

Ning lõpuks olid veel erandid, mis kehtisid mõnel väiksemal alal ja ainult kohaliku elanikkonna jaoks. Asulate nimekirja, mida see säte puudutas, pidid kehtestama ja teatavaks tegema rajooni täitevkomiteed koos piirivalveorganitega. Esimesi erandeid kirjeldas 1946. a. määrus, mis lubas tallinlastel (s. t. neil, kes olid linna sisse kirjutatud) suvehooajal puhkamas käia Viimsi külanõukogu territooriumil. Loata lubati ka Viimsi mõisa[55] ning „suvitus- ja kuurordikohtadesse", nagu Narva-Jõesuu, Oru, Toila, Võsu, Käsmu, Loksa jt. Kuressaarde võisid sõita need, kes läksid sanatooriumisse.

Need mööndused tundusid piirivalvele kohe ohtlikena, mistõttu kehtestati 1949. a. Soome lahe ranniku suvila- ja kuurortpiir-

[53] Samal aastal avati ka suvine Tallinna–Aegna laevaliin. Aastatel 1960–1990 oli saarel u. 20 puhkebaasi.

[54] ENSV MN määrus nr. 255-12, 01.06.1966, ERA, f. R-1, n. 5, s. 706, l. 26–53.

[55] Viimsi mõisasüda läks sõjalaevastiku luurevalitsuse käsutusse, kes majutas sinna mereraadiosalga. Paraku ei läinud korda välja selgitada, millal mõis täpselt mereväe käsutusse läks, aga ligipääsu sulgemine on sellega küllap seotud.

kondadesse minemise keeld ning Harjumaal määratleti piirivöönd asulaid pidi jooksva joonena, mitte külanõukogude kaupa. Piiranguid põhjendati sellega, et Harju- ja Virumaal oli pääs piirivööndisse kohati liiga lihtne, mida kasutavat ära poliitiliselt kahtlane element. Veidi varem oli piirivalve kaevanud, et Eesti põhjarannikule kogunevad Leningradi linnast ja oblastist välja saadetud soomlased ja ingerlased, mis andis lisaargumendi piirangute taaskehtestamiseks.[56] Selline kord jäi kehtima ka 1950. aastaks, seejärel pöörduti tagasi senise praktika juurde ning edaspidi oli suvituskohtadesse minemine jälle vaba. Kõigis alusmäärustes anti edaspidi ka erandasulate ja suvituskohtade loetelu, mis aegamööda pikenes (vt. Lisa 2).

Nende asulate nimekiri, kus asusid avaliku otstarbega asutused (haiglad, koolid, suvilapiirkonnad, turud vms.) ja kuhu teatud tingimusil pääsesid loata ka väljaspool piiritsooni elavad inimesed, lisati alusmäärusele esmakordselt 1961. a. Näiteks Narva elanikud võisid minna Vodavasse, kus oli aianduskooperatiiv,[57] ümbruskonna inimesed võisid minna Sillamäele turule jne. 1967. aastast lubati kõigil Viivikonna ja Sirgala sissekirjutusega kodanikel loata linna sisenemine. Tegelikult oli Sillamäele minek ka muulaste jaoks lihtne, sest läbi linna serva kulgeb Tallinna–Narva maantee, linn polnud aiaga ümbritsetud ega sissesõit tõkkepuudega takistatud.[58]

Lisaks eranditele tuli ette ajutisi anomaaliaid. 1953. a., pärast Stalini surma, algatas Lavrenti Beria süsteemi liberaliseerimise, mille osana kavandati ka passisüsteemi leevendamist, ja kuulutati välja amnestia. Kaotati rida elukohapiiranguid, sh. 100 km ulatusega alas piki NSV Liidu piiri, mis Beria sõnul oli piiri valvamise seisukohalt praktilise tähenduseta.[59] Beria liberaliseerimiskatsetele tõmmati kohe pärast tema mahavõtmist pidurit ja juba samal sügisel kinnitati uus passimäärustik, mis taastas senised piirangud. Beria liberaliseerimiskatsete ja amnestia mõju väljendusid Eestis aga piirivööndi lubade väljastamise statistikas, sest lühiajaliselt tõusis lubade arv mitmekordseks (vt. Tabel 3).

Kui Karotamm ja Veimer olid omal ajal teinud katse Tallinn piiritsooni koosseisu arvata, siis 1956. a. sügisel algatasid nende järglased Ivan Käbin ja Aleksei Müürisepp vastupidise protsessi, tehes NSVL siseministrile ettepaneku Tallinna lähiümbruse külanõukogud piirivööndist välja arvata. Piirivöönd algas kohe linna servast ja tallinlastel oli vähe suvitusvõimalusi. Pealegi oli NSVL MN määrusega ette nähtud 300 suvila ehitamine ja müük linlastele ning piirivööndis asus ka pioneerilaagreid ja puhkekodusid.[60] Vahepealne asjade käik pole teada, aga igatahes anti veebruaris 1957 ENSV MN korraldus, mis arvaski piirivööndist välja Harku, Viimsi, Keila ja Klooga külanõukogud ehk täpselt selle ala, mis oli sisaldunud ka ettepanekus. Sama aasta novembris antud uue piirirežiimi alusmäärusega olid need külanõukogud aga piirivööndi koosseisus tagasi.[61]

[56] ENSV siseministri ja MVD Leningradi piirivalveringkonna vägede ülema kiri Karotammele, 25.02.1949, ERAF, f. 17SM, n. 4, s. 97, l. 50. Kuressaare lisati määrusesse seetõttu, et seal pidi kohe avatama mudaravila. Kuna see jäi venima, võeti linn piirivalve nõudel erandite nimekirjast välja.

[57] 1967. aastast hakati kooperatiivide liikmeid loata laskma aiandus- ja suvilakooperatiivide territooriumile, sissesõiduks oli vajalik pass ja kooperatiivi liikme pilet.

[58] Sillamäel üles kasvanud Andrei Hvostovi sõnutsi meelitas muulasi linna kuulujutt, et tänu eristaatusele müüakse sealsetes poodides asju, mida mujalt ei saa. Kaubareisile tulnud või läbisõitvad inimesed kasutasid sellist kavalust, et parkisid auto Sirgala tee peale, mis asus juba väljaspool piiritsooni, ja tulid linna jalgsi. Teisedki sealsed inimesed on meenutanud linnas kaubajahil käimist ja salaja linna hiilimist. – A. Hvostov. Sillamäe passioon. Petrone Print, Tartu, 2011, lk. 259; Nõukogude piir ja lukus elu, lk. 37–40.

[59] Zapiska L. P. Berii, 13.05.1953. – Lavrentij Berija. 1953. Dokumenty. Moskva, 1999, lk. 45.

[60] Käbin ja Müürisepp NSVL siseministrile, 21.09.1956, ERAF, f. 1, n. 5, s. 405, s. 42–43.

[61] ENSV RKN korraldus nr. 196-ks, 23.02.1957, ERA, f. R-1, n. 5, s. 431, l. 104; ENSV MN määrus nr. 385-22c, ERA, f. R-1, n. 5, s. 429, l. 119–127. Ettepanekus taotleti ka luba kasutada „sportlikel eesmärkidel" Tallinna piiresse jäävat rannikumerd kuni 2 km ulatuseni kaldast ning sooviti Kunda alevi väljaarvamist piiritsoonist. Realiseerus vaid viimane ettepanek ja Kunda, kus samal ajal käis tsementitehase laiendus, kuulus edaspidi erandasulate hulka. Purjesportlastele kehtestati eraldi eeskirjad.

Võimalik, et ENSV juhtkond olid tegutsenud ilma Moskva heakskiiduta ja kiirustades. Tõenäolisem on siiski, et kooskõlastus saadi, aga mõisteti peagi, et piiritsooni kitsendamisega oli mindud liiale. Viimasel juhul võis otsustavat mõju avaldada 1957. a. augustis toimunud Eugen Adriku põgenemine purjekaga Rootsi, millest tuleb juttu edaspidi.

Ametikohad, mis võimaldasid piiritsooni minna ilma loata, moodustasid eraldi erandite grupi. 1946. aastast hakati määrustes loetlema ametikohti, mille puhul piiritsooni sõitmiseks polnud luba vaja. Nimekirjad tuginesid üleliidulistele nimekirjadele, mis tavaliselt kehtestati mitme asutuse juhi ühise käskkirjana, kellest üks oli alati siseminister või KGB esimees. Suures osas nomenklatuursete ametikohtade loeteluga kokku langevad nimekirjad jagunesid – sarnaselt nomenklatuurile – mitmeks tasemeks.[62] Esimese taseme nimekirja ei lisatud ENSV määrusele, vaid selles üksnes viidati mõnd üleliidulist dokumenti.[63] Madalama taseme ametikohti kirjeldati liiduvabariiklikes alusmäärustes või nende lisades. Nimekirju uuendati tihti ja need muutusid üha pikemaks, koosnedes lõpuks kümnetest lehekülgedest ja sadadest ametiinimestest.[64] Seda mitte seetõttu, et sissesõidutingimused oleksid läinud leebemaks, vaid üha keerulisemaks muutus ametkondlik struktuur ja üha pikemaks nomenklatuursete ametikohtade loetelu.

Esimese taseme moodustasid ametikohad, mis tagasid „vaba" sissepääsu [65] kogu NSV Liidu riigipiiri ulatuses; järgmise need, kellel polnud vaja miilitsa luba ja piisas isikut tõendavast dokumendist;[66] kolmanda need, kellel oli lisaks passile vaja komandeeringutunnistust; ja neljanda need, kellele miilits väljastas pikaajalise (6-kuulise, hiljem aastase) loa (vt. Tabel 2). Viimast said teatud asjaoludel taotleda ka tavakodanikud. Madalamad nimekirjad jagunesid omakorda: nendeks, kelle õigus kehtis vastavalt kas kogu NSV Liidu, ainult oma liiduvabariigi (ANSV, oblasti, krai) või üksnes oma rajooni piires.

Transpordikorralduse osas olid piiritsoonis samuti erireeglid. Alusmäärustega kehtestati piiritsooni läbivate maanteede ja raudteede nimekiri, samuti tsoonis asuvad raudteejaamad, sadamad ja lennuväljad. Sellistest raudteejaamadest võis läbi sõita, aga väljuda ei tohtinud ja loetletud jaamadesse piletit ostes pidi olema ette näidata luba, kus oli kirjas ka sihtjaam.[67] Lisaks olid mõned kohalikud erandid, näiteks võisid Vasalemma elanikud loata sõita Tallinnast Põllküla, Klooga ja Niitvälja jaamadesse ning tagasi. Samamoodi oli asi bussiliinidega. Piiritsooni läbivatel Tallinna–Narva ja Tallinna–Haapsalu maanteedel sõitmine oli kõigile vaba, aga piiritsooni loata liiklejad ei tohtinud tsooni ulatuses peatuda muidu kui avarii korral.

---

[62] Nomenklatuur oli parteikomitee poolt kinnitatav ametikohtade nimekiri. Praeguse uurimisseisu juures ei julge ma kindlalt väita, et piiritsooni eeskirjad kopeerisid nomenklatuuri nimekirju, sest väite kontrollimine eeldab erinevate nimekirjade täpset võrdlemist, mis on väga töömahukas.

[63] Näiteks 1946. a. määrus viitas NSVL SARK 1939. a. käskkirja nr. 001553, 1955. a. määrus NSVL MVD 1954. a. käskkirja nr. 0240, edaspidi olid reeglina aluseks KGB esimehe käskkirjad.

[64] Perečen' dolžnostnyx lic, Priloženie nr. 6 k prikazu KGB SSSR, MVD SSSR, MPS, Minmorflot, MGA, Minrybhoz nr. 158/ДСП/225/43/ЦЭ/248/220/ДСП/548, 30.11.1983, ERAF, f. 17SM, n. 14, s. 109, pagineerimata. Neli viimast asutust on teede-, merelaevastiku, tsiviillennunduse ja kalamajanduse ministeeriumid.

[65] Kuidas „vaba" sissepääs (eeskirjades „въезжают свободно") praktikas välja nägi, pole päris selge, sest KGB vm. käskkirju või juhendeid, kus sellised detailid võiks olla kirjeldatud, pole õnnestunud leida. Nähtavasti ei pidanud see seltskond mingeid dokumente näitama ja sõitis kontrollpunktist peatumatult läbi.

[66] Tsiviilisiku ainuke isikut tõendav dokument oli NSVL kodaniku pass, kuhu 1974. aastani kanti ka töökoht. Pärast seda läks kontrollpunktis vaja töötõendit.

[67] Jaamade nimekiri muutus vähe. 1946. a. nimekirjas olid Mereküla, Sillamäe, Aseri, Aru, Kunda, Sõrve, Niitvälja, Klooga, Põllküla, Laoküla, Paldiski; 1963. a. omas Klooga, Klooga-Aedlinn, Klooga-Rand, Laoküla, Niitvälja, Paldiski, Põllküla, Aseri. 1963. a. lisati määrusesse ka piiritsooni kuuluvad sadamad (Sviby, Kuivastu, Heltermaa; hiljem ka Dirhami) ning tsiviillennuväljad (Kingissepp, Kärdla, Ruhnu, Vormsi), mille osas kehtis analoogne kord.

Tabel 2. Nomenklatuuri privileegid piiritsooni sisenemisel [68]

Piiritsooni sisenemise protseduur	Ametikohad	
sisenevad „vabalt" NSV Liidu kogu riigipiiri ulatuses	NSV Liidu	Poliitbüroo, Ülemnõukogu ja valitsuse liikmed, NLKP ja ÜLKNÜ KK liikmed ja kandidaadid, KK revisjonikomisjoni liikmed, ministrid, riiklike komiteede ja komisjonide esimehed, rahvakontrolli, riigipanga ja ülemkohtu esimehed, statistika keskvalitsuse ülem, peaprokurör, NSVL marssalid ja admiralid, a/ü KK esimehed, ...
	ENSV	ÜN ja valitsuse liikmed, EKP ja ELKNÜ KK liikmed ja kandidaadid [nimekiri on täielik – I. P.]
sisenevad passi alusel oma vastutuspiirkonna (NSVL, ENSV või rajoon) ulatuses	NSV Liidu	ÜNP sekretariaadi ülem, ÜNP esimehe abid, NLKP KK ja MN asjadevalitsejad, NLKP KK osakondade ja sektorite juhatajad, MN peavalitsuste ülemad, marksismi-leninismi instituudi direktor, Teaduste Akadeemia president, TASS-i peadirektor, prokuratuuri uurijad, ülemkohtu liikmed ja rahvakaasistujad, ...
	ENSV	EKP ja ELKNÜ KK ja sekretäri ja osakonnajuhatajad, ÜNP sekretariaadi ülem, ÜNP osakonnajuhatajad, MN asjadevalitseja, ülemkohtu esimees, liikmed ja rahvakaasistujad, ENSV prokurör, Teaduste Akadeemia president, vabariiklike pankade juhatajad, ETA direktor, KGB operatiivkoosseis, ...
	rajooni	partei ja komsomoli rajoonikomiteede sekretärid ja liikmed, täitevkomitee esimees, rajooniprokurörid ja uurijad, rahvakohtunikud, kohtutäiturid, ...
sisenevad passi ja komandeeringu alusel oma piirkonna ulatuses	ministrite asetäitjate abid, plaanikomitee ametnikud, tolliametnikud, tsensuuriametnikud, mitmesuguste üleliiduluste keskasutuste kohalikud esindajad, ...	
miilits väljastab aastase loa liikumiseks ENSV piires	ministeeriumite riiklike keskasutuste osakonnajuhatajad, trustide juhatajad, ETKVL-i valitsuste juhatajad, pea- ja vanemagronoomid, energeetikavalitsuse võrguteenistuse ülemad, riigipanga vabariikliku kontori vanemreviisor, pearaamatupidaja ja peakassiir, kinoinspektorid, ...	
miilits väljastab aastase loa liikumiseks rajooni piires	rajoonitäitevkomiteede osakonnajuhatajad, instruktorid, inspektorid, insenerid; rajooniarhitektid, rajooni peaarstid, rahvakontrolli rajooniinspektorid, EPT jaoskondade ja kaubabaaside juhatajad ja insener-tehnilised töötajad, kalakaitse rajooniinspektorid, ...	

Meresõidureeglid kui piirirežiimi seisukohalt väga oluline valdkond muutus aja jooksul üha detailsemaks ja rangemaks. Juba 1940. a. sügisel sätestati, et kõik Soome lahel seilavad kalapüügi-, spordi- ja huvireisilaevad, sõltumata suurusest, mahust ja võimsusest, tuleb registreerida kohalikes valitsusorganites või nende olemasolul sadamava-

[68] Kui konkreetsele ametikohale oli ette nähtud asetäitja(d), laienes luba ka nendele. Ametikohtade loetelu pole täielik ja kajastab 1960. aastate seisu, aga nii enne kui ka pärast seda oli pilt umbes samasugune. – Perečen' lic, imejuščix pravo v"ezda v pograničnuju zonu SSSR bez propuskov organov milicii, 06.03.1961; 11.07.1966; Perečen' lic, imejuščix pravo v"ezda v pograničnuju zonu po godovym propuskam organov milicii, 01.06.1966, ERA, f. R-1, n. 5, s. 706, l. 37–48.

litsustes. Kõik alused pidid saama numbri ja tunnistuse ning selle kohe elukohajärgses piirivalveosas registreerima. Aluseid võis hoida vaid piirivalve poolt määratud kohtades, kuskil mujal ei tohtinud ka maabuda ega lastida. Kõik sadamas seisvad alused pidid olema lukustatud ja valvatud. Kõik ujuvabinõud võisid kalapüügi, majandus- ja teadustegevuse otstarbel sõita igal ajal merel rannikust 12 meremiili ulatuses, huvireisi- ja spordialused aga ainult päevasel ajal 3 miili ulatuses ja piirivalve lubadega. Mereleminek ja maabumine pidid toimuma piirivalvurite juuresolekul.

1946. aastast pidid kõik ujuvabinõud olema registreeritud kindlaks määratud sadamas või randumiskohas. Paatide puhul lisandus nõue hoida aere, tulle ja purjeid sadamas eraldi ning alused lukustada. Kalapüügilube hakati nüüd väljastama üheks hooajaks (mai–detsember; jaanuar–aprill). Harrastajad võisid kala püüda ainult päevasel ajal. 1955. a. muudeti kutseliste kalurite elu veidi lihtsamaks, lubades saagi äraandmiseks maabuda kõigis vastavates kohtades, sõltumata aluse registreerimiskohast. Erandina ei tohtinud seda teha Paldiski lahes, kuhu kalalaevadel või muudel tsiviilalustel üldse asja polnud. 1973. a. sai Kingissepa rajoonikomitee ettepanekul samasuguse piirangu ka Mõntu sadam Saaremaal.

1957. a. võeti ette purjesportlased. Põhjuseks oli Eugen Adriku, Avo Pruuli ja Hilda-Helene Vainola põgenemine VSÜ „Kalev" jahiga „Muhu" Rootsi, olles saanud loa seilata Tallinnast Klaipėdasse. Delikaatseks tegi juhtumi asjaolu, et jahi kapten Adrik, NSVL meistersportlane purjetamises, oli laskurkorpuse veteran, Võidu Ordeni kavaler ja endine julgeoleku agent.[69] Põgenikele mõistis ENSV Ülemkohus tagaselja 10 aastat vabaduskaotust. Asi jõudis otsaga EKP Keskkomiteesse ning ENSV KGB 4. osakonna ülem Leonid Burdin sai noomituse ja esimehe asetäitja Gavriil Starinov hoiatuse, mispeale asuti ruttu abinõusid rakendama. Purjekatel keelati edaspidi territoriaalvetest väljumine ja öine avamerepurjetamine ning purjetajate üle kehtestati erikontroll.[70]

1960. aastatel tulid uued sätted, mis puudutasid eelkõige kalalaevu ja mida piirivalve põhjendas varasemate laevade või laevapere liikmete välismaale põgenemistega. Kõigepealt kehtestati ja tähistati 1960. a. Riia lahest väljuvatele ja sinna sisenevatele laevadele Irbe väinas kitsas sissepääsuvärav. Järgmisel aastal keelati alustel üksi kalale minna, s. t. minekuks pidi olema vähemalt kaks alust koos. Miinimumnõuded seati ka meeskonnaliikmete arvule – merele minekuks pidi olema traaleritel vähemalt viis ja paadis vähemalt kaks inimest. Hiljemalt neli tundi enne väljumist tuli piirivalvele teada anda, kuhu minnakse ja millal tullakse. Harrastuskalurite maksimaalne lubatud kaugus rannikust vähenes kahele meremiilile, aga 1963. a. lubati rannast kuni 500 meetri kaugusele saata üksikuid paate 2–3 inimesega angerja- ja lestapüügiks võrkudega. 1966. a. kinnitati üle, et püügile minekuks peab olema koos vähemalt kaks alust ja need peavad püsima üksteise nägemisulatuses (suurematele laevadele see nõue siiski ei laienenud, juhul, kui neil oli olemas raadioühendus kaldaga).

Järgmine oluline uuendus tuli 1967. a., kui kogu ujuvvahendeid ja kalapüüki puudutav reeglistik laienes nendele Liivi lahe ja Väinamere ranniku aladele, mida piirivalve ei valvanud. Sisuliselt kehtestati sellega osa piirirežiimi reeglitest seal, kus piiritsooni polnud. Kasutusele võeti ka spetsiaalne mõiste „valveta rannik", mille osas tehti edaspidi (peamiselt piirivalvevägede ettepanekul) uusi kitsendusi. 1973. a. näiteks sätestati, et valveta rannikult Väinamerele väljuvad üksikud alused ei tohi enam ületada Hobulaid–Rukkirahu–Papilaid–Viirelaid joont. Kingissepa

[69] ERAF, f. 131SM, n. 1, s. 375, l. 102–104; J. Pihlau. Lehekülgi Eesti lähiajaloost. Merepõgenemised okupeeritud Eestist, lk. 74.

[70] Aruanne Eesti NSV MN juures asuva RJK 2. osakonna agentuur- ja operatiivtöö kohta 1957. aastal. Aruanne Eesti NSV MN juures asuva RJK 4. osakonna agentuur- ja operatiivtöö kohta 1957. aastal. Rahvusarhiiv, Tallinn, 2002, lk. 152–154.

Harrastuskalameestele lubatud ala skeem Haapsalu lahes, 1959. ERA, f. R-1, n. 5, s. 513, l. 325

rajooni komitee ettepanekul lisati ka täiendav tingimus, et kõik alused tuli igal aastal uuesti registreerida (tähtajaga 1. maiks). Üldisena kehtestati, et kodanikele kuuluvad ujuvabinõud kogu ENSV rannikul ja piiritsooni siseveekogudes ei tohi omada võimsamat mootorit kui 20 hobujõudu. Nn. rippuvatele paadimootoritele kehtestati nende eraldi hoidmise nõue, nagu see oli aerude puhul juba 1946. aastast.

Meresõidu- ja kalapüügireeglite osas, aga mõnevõrra ka muudes detailides, andsid omakorda kohandusi kohalikele oludele rajoonide täitevkomiteed oma otsustega.[71] Ka need olid salajased, mida tuli elanikkonnale vajalike punktide teatavaks tegemiseks omakorda refereerida üldkohustuslikes otsustes või muul moel ajakirjanduse kaudu. Näiteks määras Haapsalu rajooni TK piirivalve nõusolekul kindlaks harrastuskalapüügiks avatud ala Haapsalu lahes jms.

Lubade väljastamine

Kui piirirežiimi kontrollimisel lasus suurem koormus piirivalvuritel ja miilitsa osa oli väiksem, siis lubade väljastamisel sinnasõiduks tegid suurema osa tööst ära miilitsaorganid. Miilitsa ametkondlik statistika on selle kohta säilinud 1945. aastast ja alates 1952. aastast (vt. tabel 3). 1945. aasta jooksul väljastas ENSV NKVD miilitsavalitsus üle 39 000 sellise loa.[72] Lubade koguarv üldiselt kasvas. Eriliseks oli 1954. a. rohkem kui 80 000 loaga, mis illustreerib nn. Beria amnestiast tingitud elukohapiirangute vähendamist. Aastatel 1976–1980 toimunud languse puhul võib oletada XXII Olümpiamängude Tallinna purjeregati mõju, millega seoses karmistati mõningaid elukoha- ja liikumispiiranguid, saadeti Tallinnast välja „ebasobivat elementi" jms. 1984. a. toimunud hüppelist kasvu seletas MVD uue piirirežiimi määrustikuga, mis lihtsustas piiritsooni lubade taotlemist.

[71] Kingissepa rajooni TSN TK otsus nr. 011, 28.04.1959; Haapsalu rajooni TSN TK otsus nr. 01, 10.07.1959, ERA, f. R-1, n. 5, s. 513, l. 304–310, 319–324; Pärnu rajooni TSN TK otsus nr. 167, 12.07.1967; Hiiumaa rajooni TSN TK otsus nr. 06, 19.07.1967, ERA, f. R-1, n. 5, s. 752, l. 85–98.

[72] Otčet ob itogax raboty narkomata vnutrennyx del Èstonskoj SSR za 1945-j god, 08.03.1946. ERAF, f. 17SM, n. 4, s. 40, l. 18. Lube vormistati vaatamata sellele, et kohalikud miilitsaametnikud ei osanud seda teha, sest neil polnud juhiseid. Need saadi alles 1946. a. suvel, kui passiosakonna ülem palus Moskvast NSVL MVD sekretariaadist saata kiiresti 13 eksemplari NSVL MVD 1939. a. käskkirja, mille alusel kohalikud miilitsaosakonnad lube pidid väljastama. – ERAF, f. 17SM, n. 4, s. 42, l. 25–26.

Tabel 3. Piiritsooni lubade väljastamine ENSV miilitsaorganite poolt aastate lõikes (tuhandetes)[73]

1952	17	1958	39	1964	43	1970	82	1976	95	1982	92
1953	16	1959	33	1965	44	1971	90	1977	88	1983	118
1954	80	1960	31	1966	47	1972	99	1978	88	1984	134
1955	25	1961	36	1967	51	1973	103	1979	90	1985	148
1956	31	1962	42	1968	61	1974	110	1980	100	1986	167
1957	37	1963	38	1969	74	1975	110	1981	118	1987	94*

Lubade liike aruanded enamasti ei näita. 1953. a. moodustasid komandeeringu alusel ja eraasjus antud ajutised load võrdses mahus u. 80% kõigist lubadest (ülejäänud pidid seega olema antud alalistele piirivööndi elanikele).[74] Aastatel 1984–1986 oli piiritsoonis alaliselt elavatele inimestele väljastatud lubade osakaal 16–21% kõigist lubadest. Arvude suurenemist mõjutasid piiritsooni mõningane laienemine ja rahvaarvu kasv, aga üldisemalt võime siin näha ka režiimi hoiakut, mis muutus inimeste mere äärde lubamise suhtes aja jooksul leplikumaks.

Piirirežiimi kontroll: institutsioonid ja meetodid

Piirirežiimi kontroll oli piirikaitse määrustiku järgi piirivalvevägede ja miilitsaorganite ülesanne. Osa ülesannete puhul kehtis enamvähem kindel tööjaotus, osa ülesandeid aga täideti ühiselt. Siseministeeriumi (kuni 1946. aastani siseasjade rahvakomissariaadi) koosseisu kuuluvad miilitsaorganid väljastasid piiritsooni lubasid, menetlesid piirirežiimi rikkujate süüasju ning kontrollisid passirežiimi – et kõigil elanikel või piiritsoonis liikujatel oleks pass ja õige sissekirjutus, mis nende tsoonis olemist õigustab. Rutiinne kontroll hõlmas nii eraisikuid ja elukohti kui ka ametiasutusi ja organisatsioone. Arhiivis säilinud MVD statistika 1950. aastate alguse kohta annab aimu kontrolli mastaapidest. 1951. a. kontrolliti piirivööndis kodanikke üle 141 000, 1952. a. üle 163 000 ja 1953. a. üle 140 000 korra. 1952. a. kontrollis miilits piirivööndis 19 asutust ja ettevõtet, 12 sovhoosi ja kolhoosi ja 20 külanõukogu ning kõiki asulaid neljas rajoonis. Lisaks tegeles miilits ka inimeste piiritsoonist „eemaldamisega" ehk nende väljasaatmisega, kes seal elada ei tohtinud. 1951. a. eemaldati piiritsoonist 47 ning kahel järgmisel aastal kummalgi 19 inimest.[75]

Passi ja sissekirjutuse kontrollimise õigus oli ka piirivalvuritel. Piirivalveväed kuulusid kuni 1949. aastani samuti NKVD/MVD koosseisu, seejärel 1949–1953 MGB, siis uuesti MVD ja alates 1957. aastast riikliku julgeoleku komitee (KGB) koosseisu.[76] Nemad vastutasid piiri tegeliku valvamise eest, s. t. kontrollisid ENSV u. 3000 km pikkuse mere-

[73] Andmed on esitatud ümardatuna. Tärniga on esitatud esimese poolaasta andmed. ERAF, f. 18SM, n. 1, s. 58, l. 66; s. 111, l. 22; s. 159, l. 20; s. 228, l. 8, 13, 20; s. 267, l. 3, 4, 22; s. 291, l. 2–4; s. 312, l. 33; s. 341, l. 48–49; s. 358, l. 187; s. 363, l. 157; s. 391, l. 130; s. 405, l. 175–176; s. 416, l. 167; s. 429, l. 88, 213; s. 445, l. 96, 186; ERAF, f. 17SM, n. 4, s. 388, l. 84, 163; s. 388, l. 84, 163; s. 424, l. 118, 341; s. 444, l. 24, 284; s. 490, l. 115, 288; s. 568, l. 369; s. 568, l. 369; s. 622, l. 30; s. 623, l. 147; s. 677, l. 292; s. 678, l. 165; s. 748, l. 128; s. 810, l. 255; s. 870, l. 244; s. 941, l. 159; s. 1020, l. 75, 116; s. 1076, l. 12, 121; s. 1126, l. 20, 127; s. 1321, l. 211–212.

[74] Doklad po pasportno-registracionnoj rabote, 05.02.1954, ERAF, f. 18SM, n. 1, s. 111, l. 52.

[75] Doklad po pasportnoj rabote, 24.06.1953, ERAF, f. 18SM, n. 1, s. 58, l. 46; Doklad po pasportno-registracionnoj rabote, 05.02.1954, ERAF, f. 18SM, n. 1, s. 111, l. 49.

[76] Baltikumis paikneva Balti piirivalveringkonna koosseisus vastutas Eesti NSV piiri valvamise eest kolm piirivalvesalka: Virumaal ja Harjumaa idaosas esialgu 99. ja alates 1954. a. 6. piirivalvesalk; Harjumaa idaosast Noarootsini tegutses 106. ja Lääne-Eesti saartel 11. piirivalvesalk. Salgad jagunesid territoriaalselt komandantuurideks, mille koosseisus omakorda olid oma rannikulõigu valvamisega tegelevad kordonid. Lisaks oli ENSV-s asuvate piirivalvevägede käsutuses lennueskadrill ja laevastik, kuhu 1991. a. kuulus 23 laeva ja 25 kaatrit. – Vt. J. Pärn, M. Hergauk, M. Õun. Võõrväed Eestis 20. sajandi lõpukümnendeil. Sentinel, Tallinn, 2006, lk. 44–47.

piiri u. 1700 km pikkuse osa mõlemasuunalist ületamist. Neil oli õigus paigutada nii piiritsooni kui ka -vööndi piires teedele kontrollpunkte ja valtaid. Samuti oli neil õigus piirirežiimi eeskirjade rikkujaid kinni pidada, misjärel kinnipeetud tuli üle anda miilitsaorganitele vastutuselevõtmiseks. Piiri rikkumise asjades olid nende õigused suuremad – nad võisid lisaks kinnipidamisele sooritada ka uurimistoiminguid (vaatlus, läbiotsimine, võetus, läbivaatus, ülekuulamine).[77] 1983. a. piirikaitsemäärustik suurendas piirivalvurite õigusi – nad võisid nüüd isikuid kinni pidada kuni kolm ööpäeva ja prokuröri sanktsiooni korral kuni kümme ööpäeva.[78]

Kui piirivalvevägede ja miilitsa tegevus oli vähemalt osaliselt kõigile näha ja teada, siis KGB tegutses varjatumalt ja nende töö sisu oli piiririkkumiste ennetamine. Vastuluure piiritsoonis hõlmas ka „kodumaa reetmises kahtlustatavate" inimeste väljaselgitamist ning kontrolli.[79] KGB kontrollis ka piirivalvurite endi valmisolekut, muu hulgas sedastati 1957. a., et on tekkinud ebanormaalne olukord, kus igal aastal kaks kuud piiri sõjaväeliselt peaaegu ei valvata, sest demobiliseerimise ajal, kui saabub uus täiendus ja seda välja õpetatakse, on kordonites isikkoosseisu 6–7 inimest, „kes kaitsevad ainult iseennast", salkade ülemate käsutuses pole aga piisavalt reserve.[80]

KGB vastuluure osakonna aruannetes sisalduvad peatükid piirivööndis tehtud tööde kohta on sisult sarnased, mis veenab, et ettevõtmised olid rutiinsed ja küllap jätkusid samamoodi ka hiljem, ajal, mille kohta dokumente meie käsutuses pole. Aasta-aastalt koostati „reetmiskatsete tõkestamiseks" KGB, piirivalve ja miilitsa ühiseid „abinõude plaane" ning aeg-ajalt korraldati ühiseid õppusi. 1958. a. näiteks peeti õppused „Merelt maale toimetatud piiririkkujate jälitamine ja kinnivõtmine" ning „Välismaale põgeneda püüdnud piiririkkujate jälitamine ja kinnivõtmine".[81]

Tähtis töövaldkond oli piiritsoonis agentuuri värbamine ja agentidelt saadud andmete läbitöötamine. Agentuuri püüti värvata nende inimeste seast, kes tundsid hästi kohalikke olusid, olid ümbruskonna rahvaga usalduslikus vahekorras ja kel oli võimalus anda õigeaegset infot. Agentide seas oli metsavahte, metsnikke, sidetöötajaid, teemeistreid, arste, velskreid jt. 1. jaanuaril 1958 oli KGB-l piiritsoonis 669 agenti, 36 residenti, 54 konspiratiivkorteri pidajat, 5 püüniskorterit ja 165 usaldusisikut. Piiri kaitsmisel tehti koostööd ka teiste osakondade 665 agendiga.[82] Oma agentuur oli nii piirivalveohvitseridel kui ka miilitsal.

Rutiinseks tööks oli toimikute sisseseadmine arvatavate põgenemisplaanide haudujate kohta ja nende jälgimine agentide abil. Arvele ja jälgimise alla võeti eelkõige need, kellel oli kirjavahetus välismaaga või kellel oli seal sugulasi, samuti neid, kes olid minevikus tegelenud illegaalse üleveo või salakaubaveoga. Kui asjaolud olid selgitatud, võeti kahtlusalune kinni, järgnes kas profülaktiline vestlus või karistamine, milleks kinnipeetav

[77] NSV Liidu piiri kaitsmise põhimäärus. Kinnitatud NSVL ÜN Presiidiumi seadlusega 05.08.1960. – ENSV Ülemnõukogu Teataja, 1960, nr. 29, lk. 603–611.

[78] NSVL seadus NSV Liidu riigipiiri kohta. Ametlik tekst seisuga 1. märts 1983. Eesti Raamat, Tallinn, 1987, lk. 24–29.

[79] I. Jürjo. Eessõna. – Aruanne ENSV MN j. a. Riikliku Julgeoleku Komitee 2. vastuluureosakonna tööst ajavahemikul 1. IV 1954 – 1. IV 1955. Umara, Tallinn, 1997, lk. 10; Aruanne Riikliku Julgeoleku Komitee 2. vastuluureosakonna tööst 1955. aastal. Umara, Tallinn, 1998, lk. 61–63; Aruanne Eesti NSV MN juures asuva RJK 2. osakonna agentuur- ja operatiivtöö kohta 1956. aastal. Umara, Tallinn, 2000, lk. 34–37; Aruanne Eesti NSV MN juures asuva RJK 2. osakonna agentuur- ja operatiivtöö kohta 1957. aastal. Eesti Rahvusarhiiv, Tallinn, 2002, lk. 44–52; Aruanne Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee 2. osakonna agentuur- ja operatiivtöö tulemuste kohta 1958. aastal. Rahvusarhiiv, Tallinn, 2005, lk. 62–69.

[80] Aruanne [– – –] 1957. a., lk. 45.

[81] Aruanne [– – –] 1958. a., lk. 67.

[82] Aruanne [– – –] 1957. a., lk. 51.

[83] Aruanne [– – –] 1955. a., lk. 62; Aruanne [– – –] 1956. a., lk 36; Aruanne [– – –] 1957. a., lk. 52; Aruanne [– – –] 1958. a., lk. 65.

anti üle miilitsale. Kui mõni mees endale seadust eirates paadi ehitas, võeti see talt ära. Mõnikord kasutati illegaalseid põgenemisi ka oma agentide välismaale toimetamiseks ning juhul kui inimene püüdis põgeneda üle maismaapiiri mõnes teises NSV Liidu osas, jälgiti põgenemisteekonda pikemalt, et tabada võimalikult palju asjaosalisi.

1955. a. jooksul selgitati agentuur- ja operatiivmeetmete käigus välja 96 ENSV elanikku, kes „kavandasid reetmist". Neist 30 olid aasta lõpuks ka juba piirivalve või KGB poolt põgenemiskatsel või miilitsa poolt kriminaalkuritegudes süüdistatuna kinni võetud. 1956. a. jooksul laekus agentuurilt ja usaldusisikutelt põgenemiskavatsuste või loata tsoonis viibijate kohta üle 40 ja 1958. a. jooksul 59 signaali. 1. jaanuari 1958. a. seisuga oli arvel 65 piiririkkujat ja „reetmiskavatsusega isikut". Arvele oli võetud ka 46 endist salakaubavedajat, 11 endist ülevedajat, 1238 repatrieerunut, ligi 3000 kinnipidamiskohtadest tagasi tulnut ja üle 5000 inimese, kellel oli kirjavahetus välismaaga.[83]

Pidev töö käis inimestega, kel oli õigus minna merele. Kalatraalerite meeskonnad võeti tõsiselt käsile pärast kahe Eesti laeva põgenemist 1947.–1948. Julgeolek hakkas massiliselt värbama rannakalureid ja looma oma kontrolli all olevaid „ülesõidupunkte" Läände pürgijate lõksu meelitamiseks. 1948. aastast karmistati tunduvalt julgeoleku ja piirivalve kontrolli ning kehtestati kord, et üheski kalalaevas ei tohtinud kapten ja mehaanik (motorist) olla üheaegselt eestlased. Suurendati mitte-eestlaste osakaalu meeskondades ja kõrvaldati sealt kõik vähegi kahtlase minevikuga isikud.[84] Sekkus ka partei keskkomitee, kes tunnistas Eesti merelaevanduses tehtava poliittöö mitterahuldavaks, mille üheks näitajaks toodi fakt, et aasta jooksul oli 159 kaugsõidu meremehelt ära võetud välisviisa.[85]

Järgnevatel aastatel kontrolli üha karmistati. KGB peamajast saadetud töötajad kontrollisid koos kohaliku aparaadi ja piirivalvega sadamasildu, ujuvvahendite valvet, kaluribrigaadide ja laevameeskondade kaadrit ning tegid viimaste hulgas ümberpaigutusi. Ühe perekonna liikmeid või lähisugulasi koos merele ei lubatud, samuti püüti välja selgitada kalurid, kes „ilmutavad poliitilise ebakindluse ning olmelise ja moraalse laostumise märke". 1958. a. võeti mereluba ära näiteks 9 kalurilt ja keelduti seda andmast 14 isikule. 1957. a. võeti lisaks kaluritele tõsisemalt ette purjesportlased, mille ajendiks oli eespool käsitletud Eugen Adriku paatkonna põgenemine. Juba aasta lõpuks oli sportlaste seast värvatud viis uut agenti. Noorte ja sportlaste seas tehtava tšekistliku töö tõhustamiseks moodustati KGB 4. osakonna koosseisus erijaoskond (3. jaoskond), mille operatiivkoosseisus oli 7 töötajat. Purjesportlaste kohta seati sisse „erikontrolli" toimikud, neid ja nende sugulasi kontrolliti nii agentuuri kui ka kartoteekide kaudu. 1958. a. jooksul selgitati välja 22 „kahtlast", kellele ei antud luba merele minna, sest nende kohta oli kompromiteerivaid materjale.[86]

Kogu eelkirjeldatud töö käis ka valveta rannikul ning ehkki arhiivides pole hilisematest aastatest säilinud selle kohta praktiliselt mingit materjali, kestis see kahtlemata sovetiaja lõpuni. Näiteks on 1978. aastast teada üks Saare- ja Muhumaa kaart, kuhu agentuur ja usaldusisikud on peale märgitud.[87]

Koostööle piirivalvega üritati meelitada

[84] 1947. a. detsembris põgenes Rootsi Eesti NSV Traallaevastiku Baasi kalatraaler „Merituul" 9-liikmelise meeskonnaga ja järgmisel aastal traaler „Merisilm", mille eestlastest kapten ja traalmeister olid ülejäänud meeskonna kajutitesse lukustanud, vt. J. Pihlau. Lehekülgi Eesti lähiajaloost. Merepõgenemised okupeeritud Eestist, lk. 69–70.

[85] EK(b)P KK otsus „Parteipoliitilisest tööst Eesti Merelaevanduse kaugsõidu laevadel", 02.02.1949, ERAF, f. 1, n. 4. s. 702, l. 102.

[86] Aruanne Eesti NSV MN juures asuva RJK 4. osakonna agentuur- ja operatiivtöö kohta 1957. a. Rahvusarhiiv, Tallinn, 2002, lk. 152–154; Aruanne Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee 4. osakonna agentuur- ja operatiivtöö tulemuste kohta 1958. a., lk. 130.

[87] Vypiska iz plana sovmestnyx agenturno-operativnyx meroprijatij razvedotelenija 11 pograničnogo otrjada. – Kaitsepolitsei aastaraamat 2002. Kaitsepolitsei, Tallinn, 2003, lisa.

kogu elanikkonda. 1953. a. said piiriäärsed partei rajoonikomiteed ülesande tegeleda tõsisemalt elanikkonna teavitamisega, et tõsta valvsust. Lisaks tuli piiritsoonis hakata käsu korras moodustama piirivalvurite abistamiseks ühiskondlikke üksusi, mis olid olemas 1980. aastate lõpuni.[88] Piiri valvamisse tuli kaasata noored ja lapsed. 1954. a. koostati Balti piirivalveringkonna vägede poliitosakonnas otsuse projekt komsomoli kaasamisest piiri valvamisse, mis saadeti ELKNÜ keskkomiteesse läbitöötamiseks ja vastuvõtmiseks. Komnoored tuli mobiliseerida piirivalvurite abistamiseks ja nad pidid hakkama piirivööndi elanikkonda jälgima.[89] 1979. a. koostati „Piirivalvurite noorte sõprade rühma põhimäärus". Piiriäärsete rajoonide koolides moodustatavatesse rühmadesse pidid kuuluma lapsed alates 10. eluaastast, rühma liikmete kohustuste hulka kuulus alaline valvsus ning kord kvartalis soovitati korraldada õppusi, kus organiseeritakse „piiririkkuja otsimist ja kinnipidamist". Rühmade praktiline tegevus piirivalve abistamisel pidi seisnema muu hulgas patrullimises ja vaatluspunktide sisseseadmises. Lapsed pidid piirivalvureid kohe informeerima ka piiritsooni ilmunud võõrastest ning sinna elama asunud uutest inimestest.[90] Meelitamiseks pakuti rühma liikmetele põnevaid vaba aja veetmise viise, aga laste mõju piirirežiimi kontrollile, või kas seda mõju üldse oli, on vara öelda.

Režiimirikkujate karistamine

Piirirežiimi reeglite rikkumine kriminaliseeriti NSV Liidus 1935. a., kui vööndisse loata elamise või sinna sisenemise eest oli ette nähtud kuni kolmeks aastaks vangilaagrisse saatmine NKVD erinõupidamise otsusel. 1937. a. muudeti menetluskorda ja need asjad anti rahvakohtute pädevusse. NSVL Ülemkohus koostas ka spetsiaalse juhise, et kui liiduvabariigi kriminaalkoodeks ei sisalda eriparagrahve piirirežiimi rikkumise kohta, siis tuleb neid kuritegusid kvalifitseerida viitega samadele 1935/37. a. määrustele. Vastav paragrahv puudus ka Eesti NSV-s 1940–1961 kehtinud Vene NFSV kriminaalkoodeksis. Seega tuli ka Eestis piirirežiimi rikkumisi menetleda just 1935/37. a. määruste ja mitte kriminaalkoodeksi passirežiimi rikkumise §192-a järgi, mis nägi ette tunduvalt leebema karistuse.[91]

1940. a. piirirežiimi määrus nägi piirirežiimi rikkumise eest ette vanglakaristuse kuni 3 aastani või rahatrahvi 100–2000 krooni.[92] 1946. a. määrus sätestas kriminaalvastutuse 1937. a. määruse järgi või administratiivvastutuse juhul, kui rikkumine polnud „kuritahtlik". Selline praktika püsis muutumatuna 1957. a. alusmääruse rakendamiseni, kust oli mingil põhjusel välja jäänud administratiivkaristuste määramise võimalus. KGB märkas seda kohe ja tegi ettepaneku see sinna tagasi panna.[93] Selle tagajärjel ilmus 1959. a. määrusesse uus hästi üldsõnaline klausel, mis ütles, et piirirežiimi rikkujad „võetakse vastutusele". 1961. a. piirirežiimi alusmäärus kirjeldas ainult administratiivvastutust (trahv kuni 10 rubla) ja alles järgmine, 1966. a. alusmäärus ütles, et piirirežiimi rikkujad võetakse kriminaal- ja administratiivvastutusele „vastavalt kehtivale seadusandlusele".

Samas aga puudus 1961. aasta aprillist kehtestatud ENSV kriminaalkoodeksis piirirežiimi rikkumise paragrahv. Koodeksi §81 alusel sai 1–3-aastase vabadusekaotuse määrata vaid riigipiiri ebaseadusliku ületamise eest. 1984. a. seda täiendati, nähes teistkordse

[88] EK(b)P KK otsus, 02.12.1953, ERAF, f. 1, n. 5, s. 50, l. 456–458.
[89] V proekt rešenija CK komsomola Èstonii, 22.01.1954, ERAF, f. 31, n. 5, s. 10, l. 1–3.
[90] Piirivalvurite noorte sõprade rühma põhimäärus. Tallinn, 1980, ERAF, f. 31, n. 133, s. 97. Põhimääruse kinnitasid ELKNÜ KK sekretariaat, ENSV haridusminister ja Balti piirivalveringkonna vägede juhataja.
[91] VNFSV kriminaalkoodeks: ametlik tekst muudatustega kuni 1. aug. 1944. a. ühes paragrahvide järgi süstematiseeritud materjale sisaldava lisaga: ametlik tõlge. Teaduslik Kirjandus, Tartu, 1947, lk. 68–70.
[92] 25. novembril hakkas Eestis paralleelselt kehtima Nõukogude rubla, aga kõnealune otsus oli varem ette valmistatud ega jõudnud nii kiiresti reageerida.
[93] Aruanne [– – –] 1958. a., lk. 68.

teo eest ette 2–5-aastase vabadusekaotuse.[94] Alles 1986. a. lisati kriminaalkoodeksisse spetsiaalne §189[4] – „Piiritsooni või piirivööndisse sissesõidu või seal elamise või sissekirjutamise reeglite rikkumine, kui aasta kestel oli süüdlase suhtes samasuguse rikkumise eest kohaldatud administratiivkaristus", mis lubas karistada vabadusekaotuse või paranduslike töödega kuni 2 aastani või rahatrahviga kuni 300 rubla.[95] See tähendas sisuliselt tagasipöördumist, küll uues sõnastuses, 1930.–1950. aastate praktika ehk „kuritegeliku rikkumise" kriminaliseerimise juurde. Kaks aastat vangikongi ähvardas nüüd reaalselt iga mereäärses metsas seenel käijat. Alates 1966. aastast sai piirirežiimi rikkujaid teatud asjaoludel karistada ka passirežiimi rikkumise §189 alusel, mis käsitles isiku elamist paikkonnas, kus ta elada ei tohtinud, ning ilma passita või sissekirjutuseta elamist. Nagu varasematel aastatelgi, olid selliste rikkumiste karistused kergemad (vabadusekaotus kuni üks aasta) kui piirirežiimi rikkumise eest.

Kui palju inimesi piirirežiimi rikkumise eest karistati ja kuidas, pole teada. Kriminaalkaristusi määrasid rahvakohtud, administratiivkaristuste määramine oli alguses samuti rahvakohtute, 1961. aastast ka kohalike täitevkomiteede administratiivkomisjonide ning 1982. aastast ka miilitsa pädevuses (viimane muudatus kajastub selgelt ka statistikas). Ei ühe, teise ega kolmanda institutsiooni karistusstatistikat ole koostatud ning osaliselt on see allikate puudumisel ka võimatu. Teatava ettekujutuse saame siiski ENSV MVD miilitsavalitsuse ametkondliku statistika abil, kus sisalduvad ka andmed piirirežiimi rikkumisasjade menetlemiste kohta, kus eeldatavasti peaksid sisalduma kõik sellesisulised asjad (tabel 4).

Veelgi puudulikumad on andmed menetluskäigust, mida tavaliselt ei sisalda ka MVD statistika. Üksikuid noppeid leiab vaid mõnest aastaaruandest. Näiteks 1951. a. võeti 1935/37. aasta määruse alusel piirirežiimi rikkumise eest kriminaalvastutusele 36 ja 1952. a 22 isikut. Kriminaalasjade väikest hulka kritiseeris ka NSVL MVD miilitsa peavalitsus, kes käsitles seesugust „liberaalset suhtumist" ENSV miilitsa nõrkusena.[96] Hiljem oli kriminaalasjade osakaal aga ilmselt veelgi väiksem ja reeglina piirduti rahatrahvi või hoiatusega. Näiteks on ENSV KGB viimane ülem Rein Sillar väitnud, et aastatel 1970–1989 algatati kriminaalasi piiri ebaseadusliku ületamise või ületamise katse eest 78 inimese suhtes.[97] Täpsemate andmete väljaselgitamine nõuab veel mahukat arhiivitööd.

Tabel 4. Piirirežiimi rikkumiste menetlemine (aasta / menetletud asjade arv)[98]

1951	342	1958	719	1964	1227	1969	1242	1974	1531	1979	438
1952	414	...	...	1965	1038	1970	1362	1975	1613	1980	447
1953	434	1961	809	1966	1298	1971	501	1976	1486	1981	601
...	...	1962	815	1967	1120	1972	675	1977	913	1982	1321
1957	143	1963	939	1968	1295	1973	1279	1978	644	1983	1695

[94] Eesti NSV kriminaalkoodeks: ametlik tekst muudatuste ja täiendustega seisuga 1. juuni 1990. Olion, Tallinn, 1990, lk. 83.

[95] Samas, lk. 166.

[96] Doklad po pasportnoj rabote, 24.01.1953, ERAF, f. 18SM, n. 1, s. 58, l. 46. Doklad po pasportno-registracionnoj rabote, 05.02.1954, ERAF, f. 18SM, n. 1, s. 111, l. NSVL MVD MPV kiri ENSV miilitsavalitsuse ülemale, 21.03.1953, ERAF, f. 18SM, n. 1, s. 88, l. 40.

[97] KGB ei otsusta, kuidas Eesti saab iseseisvaks, kinnitab Rein Sillar. – Päevaleht 02.08.1990.

[98] ERAF, f. 18SM, n. 1, s. 267, l. 2; s. 228, l. 20; s. 267, l. 4, 22; s. 268, l. 4, 15; s. 292, l. 7; s. 341, l. 48–49; s. 358, l. 186; s. 363, l. 157; s. 391, l. 130; s. 405, l. 175–176; s. 416, l. 166–167; s. 429, l. 244; s. 445, l. 94–96, 174–176; ERAF, f. 17, n. 4, s. 388, l. 82–83, 161–162; s. 424, l. 116–117, 339–340; s. 444, l. 22–23, 282–283; s. 490, l. 112–115, 286–287; s. 525, l. 50–52, 227–229; s. 568, l. 175–177, 365–367; s. 622, l. 34–36; s. 623, l. 152–154; s. 677, 296–299; s. 678, l. 168–171; s. 748, l. 131, 246, 255; s. 810, l. 123, 236, 242; s. 870, l. 114, 240, 244; s. 941, l. 9, 153, 159; s. 1020, l. 75, 116, 136; s. 1076, l. 12, 121; s. 1126, l. 20, 127.

Piiritsoonis tegelikult tabatud „rikkujate" arv oli kindlasti palju kordi suurem, aga enamasti ei antud asjale ametlikku käiku. Piirivalvurid ei viitsinud seda teha, vaid sõimasid inimesel näo täis ja saatsid ta tuldud teed tagasi. Palju sõltus ka isiklikust läbisaamisest piirivalvuritega.

Piirivalvurite suhted kohaliku elanikkonnaga

Maal ja rannakülades olid kohalike elanike kontaktid piirivalvuritega vältimatud, aga palju kokkupuuteid oli ka avalikes randades. Tallinna Pirita ja Merivälja asumite elanikud mäletavad sagedasi kohtumisi kahest mehest ja koerast koosnevate patrullidega, kes väljusid Mähe kordonist igal õhtul kell üheksa ja siirdusid rannariba kammima. Reeglite järgi pärast kella kümmet õhtul rannas viibida ei tohtinud ja sõltuvalt piirivalvurite tujust aeti hilisõhtusi suplejaid ka sealt minema.[99]

Piiritsooni elanikud, eriti randlased ja saarlased, pididki õppima elama piirivalve pideva kohalolekuga ja arvestama sellega, et neid võidi kontrollida suvalisel ajal. Nagu öelnud üks Noarootsi mees, „isegi kui üle õue kemmergusse läksid, pidi sul pass kaasas olema".[100]

Samas on kontakte piirivalvega sageli meenutatud positiivses võtmes ning kogu piirirežiimi suhtutud poolehoiuga. Eriti Lääne-Eesti saarte elanikud on leidnud piirivalvurite kohalolekus mõndagi kasulikku ja suhtunud neisse heatahtlikult. Inimesed meenutavad heldinult, kuidas piirivalvurid tassisid vanainimesele kaevust vett ja lõhkusid puid, aitasid korda hoida ja heina teha, kui vaja, organiseerisid kütust või traati. Võeti koos viina ja saadi hästi läbi. Tuttav kordoniülem võis ka mittereeglipärase merelemineku mõnikord märkamata jätta.[101]

Teisel arvamusel on küllap need, kes omal ajal mõnes piirivalvekordonis äreva öö pidid veetma. Sajad rannikul või saartel elanud või sinna sattunud inimesed võivad meenutada juhtumeid, kus neid mere äärest või rannikulähedasest metsast ära aeti, sõimati, kordonisse veeti, üle kuulati. Kelleltki konfiskeeriti mere ääres ujumislestad ja mõni pandi kordonis kartuleid koorima.[102]

Kontakte oli mitte ainult mere ääres, vaid ka mujal. Näiteks Viimsi elanik Martti Suurorg mäletab teda lapsepõlves kohutanud kohtumist relvastatud piirivalvuriga koduaia öises välikemmergus. Paraku kohtumine piirivalvuriga ei lõppenud mitte alati vaid ehmatusega. Mündi teine külg oli selles, et kontaktid ja piiritsooni eraldatus muust maailmast viisid mõnikord traagiliste tagajärgedeni, kus kannatajaks olid kohalikud inimesed. Neid ei olnud õnneks palju, sest piirivalvevägedesse valiti ajateenijaid hoolikamalt ja distsipliin nendes oli parem kui mitmes muus väeliigis.

Teada on kolm inimeste surmaga lõppenud intsidenti ning alati mängisid olulist osa alkohol ja piirivalvurite huvi vastassugupoole vastu. Neist kõige tuntum ja kõige suurema ohvrite arvuga oli tragöödia 8. augustil 1976 Eesti põhjarannikul Letipeal, kus purjus piirivalvur Bagižev lasi gaasitöötajate suvepäeval maha kaheksa inimest, sh. teda takistada püüdnud kaasteenija ja iseenda, haavata sai 14 inimest. See lugu läks suure kella külge, levis suust suhu ja jõudis ka „Ameerika Häälde".[103]

---

[99] Kohalikud mäletavad, et teinekord eelistasid piirivalvurid äraajamisele „vaatlust", lootuses peale sattuda õhtuhämaruses riieteta suplevatele tüdrukutele. Rahva suhtumist näitab seegi, et piirivalvureid kõnekeeles mõnikord „piiripättideks" kutsuti.

[100] K.-O. Veskimägi. Kuidas valitseti Eesti NSV-d, lk. 170.

[101] Vt. näiteks: T. Jakovlev. Nõukogude armee Lääne-Saaremaal ja selle suhted kohaliku elanikkonnaga. – http://www.saaremaa.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=136&Itemid=164 [vaadatud 01.03.2012].

[102] Isiklik kogemus on ka artikli autoril, kes 1985. a. paiku sõpradega metsas matkates piirivalvepatrulli poolt tabati ja kordonisse konvoeeriti. Öö läbi kestnud ülekuulamine koos seljakottide üksikasjaliku läbiotsimisega ei kuulu meeldivate mälestuste hulka. Sarnaseid kirjeldusi teistelt inimestelt vt. Nõukogude piir ja lukus elu, lk. 12–32.

[103] Õiend traagilisest õnnetusjuhtumist Rakvere rajoonis Letipeal, 09.08.1976, ERAF, f. 2620, n. 73, s. 16, l. 7–10. Kõige põhjalikum ülevaade sündmusest leidub ETV telesarjas: autor Mati Talvik, režissöör Indrek Kangur, „Ajavaod", nr. 8 „Letipea veresaun", eetrikuupäev 09.11.2010, http://arhiiv.err.ee/vaata/ajavaod-letipea-veresaun [vaadatud 04.02.2012].

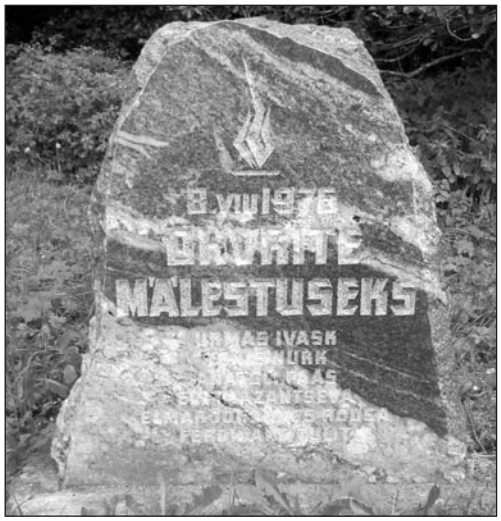

Letipeal hukkunud gaasitöötajate mälestuskivi. Foto: H. Koov, www.monument.ee

Varasemaid tragöödiaid oli võimudel õnnestunud edukamalt kinni mätsida, selle tegi võimalikuks ohvrite ja tunnistajate väiksem hulk. 9. märtsil 1968 tappis piirivalvekordoni ülema asetäitja Dobrodejev Vilsandil ilmavaatleja Maie Lambuti ja majakaülema Lembit Kivi.[104] Järgmisest, Saaremaal Marientalis toimunud tragöödiast on rohkem teada, sest küsimus jäädvustus EKP KK büroo dokumentidesse. Öösel vastu 23. juunit 1972 lahkus reamees G. Stoljarov postilt ning läks lähedale asuvasse talusse, kus tappis automaadiga 16-aastase Evi Niguli ning haavas raskelt viimase õde Helgit ja ema Leidat. Kinnivõtmisel haavas ta teist piirivalvurit ja üritas teha enesetappu. Roima osas algatas Tallinna garnisoni sõjaväeprokuratuur kriminaalasja, juurdlust viisid läbi piirivalve operatiivtöötajad. Stoljarovil tuvastati vaimsed häired ja mees suleti Riia sõjaväehaiglasse. Väeosa juhtkonda süüdistati nõrgas poliittöös, mis tõi kaasa vallandamisi ja teenistusalaseid karistusi. Tapatööst vapustatud kohalikke inimesi aga süüdistati hiljem selles, et nad püüdsid õnnetust ära kasutada nõukogudevastaste meeleolude tekitamiseks. Võeti kasutusele vastavad meetmed, pahameel suruti maha ning keelati avalikult sellest juhtumist rääkimine kui Nõukogude kaitsevõime nõrgendamise katse.[105]

Tõenäoliselt oli traagiliselt lõppenud intsidente veel, aga neid õnnestus laiema avalikkuse eest varjata ning kui kohalikud inimesed neist ka teadsid, on need vajunud unustusehõlma. Võimalik, et sarnaseid juhtumeid käsitleti iga kord EKP kõige kõrgemal tasandil, aga vastavate arhiivimaterjalide leidmine on suuresti aja ja õnne küsimus. Et selliseid asju oli rohkem, näitab ka Stoljarovi uurimismaterjalides viidatud varasem vahejuhtum Hiiumaal, kus keegi reamees Lobatš oli 31. juulil [aasta ei selgu] haavanud kolhoosi „Rahu Eest" töötajat Svetlana Jevstignejevat.

Piiritsooni likvideerimine

Täiesti uus olukord saabus 1987. a. Eelmänguna oli ENSV siseminister teinud valitsusele ettepaneku piiritsooni sissesõidu korda lihtsustada, lubades ENSV kodanikel siseneda Eesti mandriosa piiritsooni suvisel ajal ja päevavalgel ilma luba taotlemata. Teiseks taheti Tallinna linna siseasjade osakonna juures avada spetsiaalne büroo, mis tegeleks ainult piiritsooni lubade väljastamisega, sest pealinna arvele langes 50% kõigist lubadest. Marko Tibar põhjendas ettepanekut miilitsa suure töökoormusega (aastas tuli anda juba üle 160 000 piiritsooni loa), mida omakorda seletati uue riigipiiri kaitse määrustiku rakendamisega 1983. a.[106]

ENSV juhtkond valis risti vastupidise lahenduse. 27. oktoobril 1987 tegi EKP KK büroo otsuse piiritsooni lubade kaotamisest, käskis valitsusel ette valmistada vajaliku määruse ja kinnitas selle 23. detsembril heaks. 25. detsembril vormistas ENSV MN määruse „Eesti NSV territooriumil piiritsooni sõidu korra kohta".[107] Esimest korda ei tuginenud määrus ühelegi üleliidulisele õigusaktile ning selle dokumendi puhul saab rääkida põhimõt-

[104] V. Lepassalu. Riigipiir, lk. 63–67. Täpsemaid asjaolusid pole õnnestunud välja selgitada, aga ilmselt läks piirivalvur purjus peaga ilmavaatlejat kimbutama ja majakaülem tuli vahele.

[105] EKP KK büroo otsus, 17.08.1972, ERAF, f. 1, n. 5, s. 122, l. 1–2; EKP KK administratiivorganite osakonna õiend, 07.08.1972, ERAF, f. 1, n. 5, s. 122, l. 3–7. Tänan kolleeg Peeter Kaasikut allikatele osundamise eest.

[106] Siseministri kiri MN esimehele, 08.09.1987, ERAF, f. 17SM, n. 4, s. 1321, l. 211–212.

teliselt täiesti uuest kontseptsioonist ja piirirežiimi likvideerimise algusest. Piiritsooni sellega veel ei likvideeritud, alles jäid nii piirivalve kui ka piirirežiimi kontroll, küll aga lihtsustus sissesõidu kord. Alates 1. jaanuarist 1988 võisid kõik, kel oli passis märge alalise sissekirjutuse kohta ENSV-s, sõita liiduvabariigi piires piiritsooni (väljaspool ENSV-d elavad kodanikud pidid endistviisi luba taotlema). Lääne-Eesti saarte jaoks säilisid piirangud, mis kehtisid 15. aprillist 15. oktoobrini ning mida põhjendati vajadusega „säilitada Lääne-Eesti saarte ökoloogilist keskkonda", hoida vajalikku korda ja parandada külastajate teenindamise korraldust. Sissesõidu korraldamisel tuli põhiliselt silmas pidada sissesõitu vastavalt vormistatud kutsetele, komandeeringutele või organiseeritud individuaalse ja kollektiivse turismi korras. Omal käel või eraviisiliselt saabujaid väga ei oodatud. Sel perioodil saartele reisiva muulase jaoks, kel polnud taskus tuusikut või ambulatoorset pääset, kehtestati ka kuurordimaks – viis rubla, mis hakkas peagi kiiresti tõusma.[108]

Saartele sissesõidu reguleerimine läks nüüd Kingissepa, Hiiumaa ja Haapsalu rajoonide täitevkomiteede pädevusse, kes 1988. a. alguses kinnitasid selle jaoks ühised eeskirjad. Piiratud sissesõiduga perioodil tuli saartele pääsemiseks esitada koos passiga üks järgmistest dokumentidest: külaliskaart, komandeeringutunnistus, puhke- või ravituusik, õpilastõend (rajoonist mujale õppima asunud isikule) või telegramm, millega kutsuti matustele või raskesti haige juurde. Kehtima jäi ka vaba sissepääs töötõendi alusel ametikohtade puhul, mis olid loetletud ENSV MN 1984. a. vastavas määruses. Muul ajal piisas ka mujalt Eestist tulnutele sissesõiduks passist. Väikesaarte (Abruka, Ruhnu, Vilsandi jt.) külastamine jäi aastaringselt piiratuks ning selleks oli vaja eriluba rajooni täitevkomiteelt või külanõukogult.[109]

Saarte alalisele elanikkonnale uus kord ei meeldinud ning tõusis kõva lärm. Tärkava sõnavabaduse tingimusis oli ajakirjandus täis selleteemalisi arvamusavaldusi ja ettepanekuid ning kõige erinevamad seltskonnad kogunesid n.-ö. ühte kaevikusse. Kõik nad nõudsid sissesõidu piiramist aastaringselt ja tingimuste karmistamist. Ülemnõukogu istungjärgul kõneles Saaremaa saadik Ants Tammeleht, et „mitte kunagi pole rajooni täitevkomitee saanud nii palju kirju kui aasta algul ja selles küsimuses", ning arvas, et reguleeritavat perioodi on tarvis pikendada või anda see „meile endile otsustada".[110] Vastupidised seisukohad olid selges vähemuses.[111] Kohalike inimeste peamine hirm oli kuritegevuse kasv, ehkki sotsiaalpsühholoogilises plaanis võib vastuseisu harjunud olukorra järsule muutumisele näha laiemalt. Ilmselt oli olukorraga harjumiseks vaja aega ja 1988. a. käivitatud biosfääri kaitse projekt, millega mõne järgneva aasta jooksul

[107] EKP KK büroo otsused, 27.10.1987 ja 23.12.1987, ERAF, f. 1, n. 4, s. 6955, l. 20–21; s. 6962, l. 37; ENSV MN määrus nr. 654 „Eesti NSV territooriumil piiritsooni sõidu korra kohta", 25.12.1987. – ENSV ÜN ja Valitsuse Teataja, 1988, nr. 2, art. 38. Detsembris toimus Rakveres selles küsimuses ka koosolek, kus osalesid piiritsooni kuuluvate linnade ja rajoonide parteikomiteede ja täitevkomiteede juhid, piirivalvevägede ja siseasjade organite, piirivalvurite abistamise rahvamalevate ja ühiskondlike korrakaitsepunktide ja autoinspektorite esindajad. Koosoleku vaim oli omapärane segu uuest ja vanast maailmavaatest. Ühelt poolt leiti, et kavandatav piiritsooni avamine teenib kodanike huve, aga teisalt peeti vajalikuks tugevdada passirežiimi ja piirirežiimi eeskirjade täitmise kontrolli, tõsta poliitilist valvsust ja parandada ühiskondlike jõudude koostööd piirivalvevägedega riigipiiri kindlustamisel, avaliku korra tagamisel jne. (ERAF, f. 17SM, n. 14, s. 102, l. 24–27.)

[108] Seni kehtinud kuurortmaksu kord aastast 1975 määras selle suuruseks 2 rubla. NSVL-s kehtestati kuurordimaks 1927. a. ja ENSV-s 1947. a, kui suvituskohtades hakati sissekirjutuse eest küsima riigilõivu. Sellisteks kohtadeks loeti Pärnu, Haapsalu ja Kuressaare, 1949. a. lisandusid Elva, Narva-Jõesuu, Pühajärve, Kubija ja Võsu, 1975. a. Hiiumaa ning 1980. a. Vormsi saar ja Otepää. 1988. a. suvel laienes kuurordimaks Pärnu rajooni TK ettepanekul ka Kihnu saarele. – ENSV Teataja, 1947, nr. 14, art. 129; ENSV Teataja, 1975, nr. 29, art. 305.

[109] Haapsalu rajooni Vormsi saarele, Hiiumaa ja Kingissepa rajooni sissesõidu eeskirjad. – Kommunismiehitaja, 20.02.1988.

[110] Ants Tammelehe sõnavõtt ENSV ÜN istungjärgul 8. aprillil 1988. – Kommunismiehitaja, 21.04.1988.

[111] Näiteks küsiti: „Miks te tahate seda piiri kinni hoida ja elada nagu aborigeenid reservaatides?" – U. Suurtee. Neli meest stuudios ehk ettepanek Saaremaa üleminekust täielikule isekarastusele turistide asjus. – Kommunismiehitaja, 19.03.1988.

põhjendati sissesõidupiirangute säilimist, sellise puhveraja andiski.

Kui kohalik ajaleht küsis 1991. a. jaanuaris Saaremaa elanikelt „Kas piiritsoon on vajalik?", olid kõik küsitletud veendunud, et on küll. Üksmeelsel seisukohal olid liiklusinspektor, taluperenaine, külanõukogu esinaine, autojuht, agronoom ja miilitsatöötaja ning kõik nad põhjendasid oma seisukohta kuritegevuse kasvuga piiritsooni kaotamise järel. Ajaleht avaldas lootust, et valmimisel olev valitsuse määrus piirirežiimist arvestab inimeste arvamusega.[112]

Sellist valitsuse määrust pole õnnestunud leida, küll aga andis siseminister Olev Laanjärv 23. jaanuaril 1991 välja käskkirja, mis käskis võtta teadmiseks, et „Eesti Vabariigi territooriumil on kõik piiritsoonid likvideeritud". Kästi lõpetada kodanike sissekirjutusel vanade „ЗП" märgistusega templite kasutamine ning viivitamatult muretseda üldkasutatavad sissekirjutuse templid.[113] Režiimi juriidiline likvideerimine jäi juba taasiseseisvumisjärgsesse aega – 1992. a. kaotati piirirežiimi rikkumist käsitlev Kriminaalkoodeksi §189[4] ja 1994. a. tunnistati valitsuse määrusega kehtetuks sovetiaegsed piirirežiimi õigusaktid.[114] Umbes samal ajal kadus saarte sadamatest ka dokumentide kontroll (Nõukogude piirivalvurid olid sealt lahkunud juba 1990/91. aastavahetuse paiku). Alaline politseikontroll püsis Kuivastu sadamas veel aasta–paar, muutudes tasapisi üha ajutisemaks ja kadus sajandivahetuse paiku lõplikult.

Kokkuvõte

Piiritsoon koos selles kehtivate erireeglitega eksisteeris Eestis praktiliselt kogu sovetiokupatsiooni jooksul. Olles kehtestatud 1940. a. sügisel osaliselt ja mõne sõjajärgse aasta jooksul täiemahulisena, püsis piirirežiimi süsteem seejärel pea muutumatuna kuni 1988. aastani. Muteerununa isegi mõnda aega pärast seda. Põhimõttelisi muudatusi selles süsteemis polnud – piiritsooni sisenemise ning selles elamise ja tegutsemise reeglid olid äravahetamiseni sarnased 1935. ja 1983. aasta õigusaktides. Peamine seisnes lihtsas meetodis lubada riigipiiri lähedusse võimalikult vähe inimesi ja neid väheseid ülima põhjalikkusega kontrollida. Samas täiendati ja täiustati süsteemi pidevalt. Režiimi elemente kirjeldavad õigusaktid ja instruktsioonid muutusid aasta-aastalt detailsemaks ning kord üha karmimaks. Üha uusi piiranguid seati eriti meresõidule, kuni selleni välja, et 1967. aastast kehtestati piirirežiimi reeglid rannikul, kus piiritsooni polnudki. Karistusi aga karmistati veel 1980. aastate keskel.

Samal ajal ilmnesid vastupidised tendentsid – piiritsooni pääsemine muutus mõnevõrra lihtsamaks. Piiritsoonis asuvate vaba sissepääsuga asulate, nagu ka avalike randade või puhkealade hulk muutus tasapisi suuremaks ja neisse pääsu kord leebemaks. Aasta-aastalt anti välja üha rohkem piiritsooni lubasid, isegi stalinismi-järgsel ajal kasvas nende arv ligi seitse korda. 1950. aastate lõpuks olid merelepääsu reeglid muutunud piisavalt karmiks, meresõiduvahendite ja laevameeskondade kontroll piisavalt hoolikaks ja meri ise võetud niivõrd tiheda kontrolli alla, et selle salaja ületamine oli muutunud praktiliselt võimatuks. Pärast 1957. aastat on tegelikult teada ainult kaks edukat merepõgenemise juhtu – üks 1978. ja teine 1984. aastast. Kuna merest üle ei pääsenud, võiski režiim rahva rannikule lubamise osas natuke leplikum olla.

---

[112] Meie Maa, 04.01.1991.

[113] Käskkiri nr. 02, 23.01.1991, ERAF, f. 17SM, n. 14, s. 6, pagineerimata. Käskkirja üheks ajendiks oli NSVL MN määrus muudatuste tegemisest 1983. a. piirirežiimi alusmäärusesse, mille mittekehtivust Eesti territooriumil oli tarvis deklareerida.

[114] Vabariigi Valitsuse määrus nr. 53 „Valitsuse otsuste muutmine ja kehtetuks tunnistamine", 15.02.1994. – RT I, 1994, nr. 20, art. 370. Kehtetuks muudeti: ENSV MN määrus nr. 348 „Eesti NSV piiritsooni sissesõidu ja seal liikumise korra kohta" (29.07.1976), ENSV MN määrus nr. 202 „Isikute täiendav loetelu, kellel on õigus ilma siseasjade organite loata sõita piiritsooni Eesti NSV piirides" (12.04.1984) ja ENSV MN määruse nr. 654 „Eesti NSV territooriumil piiritsooni sõidu korra kohta" (25.12.1987) punkt 3. 1. juunist 1992 kaotas kehtivuse ENSV kriminaalkoodeksi tekst ning kehtestati uus kriminaalkoodeksi redaktsioon, mis paljude teiste seas tunnistas kehtivuse kaotanuks §-d 81, 189 ja 189[4]. – RT, 1992, nr. 20, art. 287–288.

Koos passirežiimiga moodustas piirirežiim ühtse terviku, mis kehtis ühesugusena kõikjal NSV Liidus ja mille eesmärk kõige üldisemalt oli elanikkonna totaalne kontroll. Võrreldes passirežiimiga töötas piirirežiim paremini ja oma peaeesmärki ehk KGB leksikas „nõukogudevastaste elementide karistamatu lahkumise takistamist ENSV territooriumilt" õnnestus üldiselt täita. ENSV-st erineval viisil välismaale põgenenud inimeste hulka on hinnatud poolesajale, aga väga väike osa põgenemistest toimus meritsi üle ENSV piiri.

Lõpetades positiivses võtmes – sovetlik piirirežiim jättis endast maha ka midagi positiivset. Looduskaitsjad rõõmustavad, sest aastakümneid kestnud piirangud on mitmel pool Eesti rannikul säilitanud mitmekesise ja puutumatu looduse.

Lisa 1. Piiritsooni ulatus ENSV mandriosas (rajoon või linn ja sellele alluv külanõukogu)

1955		1961		1963		1983	
Jõhvi rajoon	Alutaguse	Narva linn	Alutaguse	Kohtla-Järve linn	Alutaguse	Kohtla-Järve rajoon	Sinimäe
	Vaivara	Kohtla-Järve linn	Vaivara		Vaivara		Toila
	Toila		Toila		Toila		Kohtla
	Kohtla		Kohtla		Kohtla		Lüganuse
Kiviõli rajoon	Lüganuse		Lüganuse		Lüganuse		Aseri
	Viru-Nigula		Aseri		Aseri	Rakvere rajoon	Viru-Nigula
	Rannu	Rakvere rajoon	Viru-Nigula	Rakvere rajoon	Viru-Nigula		Vihula
Rakvere rajoon	Kunda		Kunda		Kunda	Harju rajoon	Loksa
Loksa rajoon	Vihula		Võsu		Võsu		Kuusalu
	Võsu	Harju rajoon	Loksa	Harju rajoon	Loksa		Jõelähtme
	Loksa		Kolga		Kuusalu		Viimsi
	Kolga		Kuusalu		Jõelähtme		Harku
	Kuusalu		Jõelähtme		Viimsi		Keila
Harju rajoon	Jõelähtme		Viimsi		Harku		Klooga
	Viimsi	Keila rajoon	Harku		Keila		Padise
	Harku		Klooga		Klooga		Saue
Keila rajoon	Klooga		Keila		Padise	Haapsalu rajoon	Nõva
	Keila		Padise		Risti		Linnamäe
	Padise		Risti	Haapsalu rajoon	Nõva		Pürksi
	Risti	Haapsalu rajoon	Nõva		Tuksi		
Haapsalu rajoon	Nõva		Tuksi		Pürksi		
	Tuksi		Pürksi				
	Pürksi		Linnamäe				
	Linnamäe						

Lisa 2. Piiritsoonis asuvad vaba sissepääsuga asulad (E) ja suvituskohad (S)[115]

	1946	1955	1957	1959	1961	1963	1966	1967	1973	1983
Aa			S	S	S	S	S	S	S	S
Aegna saar					S	S	S	S	S	S
Haabneeme				S	S	S	S	S	S	S
Harku järv ja ümbrus (1983 alevik)		E	E	E	E	E	E	E	E	E
Jägala juga							S	E	S	S
Kalevi-Liiva (1983 Kaberla)							S	E	S	S
Kallavere			E	E	E	E	E	E	E	E
Kasti				S	S	S	S	S	S	
Keila linn				E	E	E	E	E	E	E
Tln–Keila rdt.-st lõunasse jääv ala					E	E	E	E	E	E
Keila-Joa			S	S	S	S	S	S	S	S
Kivila				S	S	S	S	S	S	
Kiviõli linn					E	E	E	E	E	E
Klooga alevik										S
Klooga ja Kloogarand rdt. jaamad					S	S	S	S	S	S
Kloogarand			S	S	S	S	S	S	S	S
Kohtla-Järve		E	E	E						
Kukruse		E	E	E						
Kunda linn			E	E	E	E	E	E	E	E
Kuusalu							E	E	E	E
Käru					S	S	S	S	S	
Käsmu	E	E	S	S	S	S	S	E		
Laulasmaa		E	S	S	S	S	S	S	S	S
Linnamäe kolhoos (al. 1972)									E	E
Lohusalu (suvilad)					S	S	S	S	S	S
Loksa	E	E	S	E	E	E	E	E	E	E
Maardu			E	E	E	E	E	E	E	E
Mereküla	E	E								
Muuga					S	S	S	S	S	S
Narva-Jõesuu	E	E	E	E	E		E	E	E	E
Ontika (al. 1970)									S	S
Oru	E	E	S	S	S	S	S	S	S	S
Püssi asula					E	E	E	E	E	E
Rannamõisa			S	S	S	E	E	E	E	E
Rummu						E	E	E	E	

[115] Aluseks on piirirežiimi ENSV MN alusmäärused vastavatest aastatest (vt. viide Tabeli 1 juures). Käesolev tabel on mõnevõrra lihtsustatud, üksikutes kohtades kehtis lühema aja jooksul ka muudel alustel erandeid, näiteks kaubaautojuhtidele tööstusettevõtete juurde pääsemiseks jms.

Sirgala							E	E	E	E
Sompa		E	E	E						
Tabasalu	E	E								E
Toila	E	E	S	S	S	S	S	S	S	S
Valkla	E	E	S	S	S	S	S	S	S	S
Viimsi kn. (ainult Tln. kodanikud)	S									
Viimsi mõis	E									
Viivikonna			E	E	E	E	E	E	E	E
Viti	E	E	S	S	S	S	S	S	S	S
Võsu	E	E	S	S	S	S	S	E	S	S
Vääna					S	S	S	S	S	S
Vääna-Jõesuu	E	E			S	S	S	S	S	S

Indrek Paavle

(1970)

Lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloo osakonna 1998. aastal, kaitsnud 2009. aastal samas doktoriväitekirja teemal „Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950". Töötanud Eesti Riigiarhiivis arhivistina ja Inimsusevastaste Kuritegude Eesti Sihtasutuses teadurina, hetkel Eesti Mälu Instituudi teadur. Peamised uurimissuunad: 20. sajandi institutsioonide ajalugu ja okupatsioonirežiimide repressiivpoliitika Eestis.